

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTIK:

DR. BORBÉLY ISTVÁN, DR. FERENCZY GÉZA,
DR. KISS ELEK és VÁRI ALBERT

MINT SZERKESZTŐBIZOTTSÁG.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTZNÉ ENGEL ELLA,
KELEMEN LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS, LÓFI ÖDÖN
PÉTER LAJOS és DR. VARGA BÉLA.

LVIII. ÉVF.

1926. JULIUS—SZEPTEMBER

3. FÜZET.

TARTALOM:

Tanulmányok.

<i>Vári Albert</i> : Az ötven éves főpásztor	105
<i>Dr. Borbély István</i> : Simén Domokos és kora (Folyt.)	109
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai Sámuel (Folyt.)	132
V. Unitárius napok Kolozsvárt	147
—: Főtanács után	151
<i>Vári Albert</i> : Egyházi irodalmunk 1925-ben	155
V. Á.: Id. Ütő Lajos, Deák Miklós, K. Nagy Gyula emléke	160

Irodalom	164
Különfélék	174

CLUJ—KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMÁSA

1926.

ORIGINAL

RECEIVED

RECEIVED

RECEIVED

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LVIII. ÉVF.

1926. JULIUS — SZEPTEMBER.

III. FÜZET.

AZ ÖTVEN ÉVES FŐPÁSZTOR.

Az unitárius egyháznak megalakulása óta 23 püspöke volt. A 23 püspök szolgálati ideje együtt 349 év, mivel két ízben 11 évig üresen állott a püspöki szék. A legtöbb ideig szolgált eddig Almási G. Mihály: 32 évig. A legkevesebb szolgálati ideje Járai Jánosnak volt, aki 2 hónapig [püspökösködhetett csupán. Egy-egy püspöknek az átlagos szolgálati ideje 15 év. *Ferencz József* a 23-ik püspök, aki megválasztásának az 50-ik évét is megérte. A mai napig 18 évvel ült tovább a püspöki székben, mint elődjei közül az, aki legtöbbet szolgált. Az ő szolgálati ideje több, mint 3 püspök átlagos szolgálati idejét öleli fel.

De működése nem csupán az évek számát tekintve emelkedik ki az átlagos püspökök közül. Tartalmilag is méltán sorakozik a legjobbak és a legnagyobbak mellé. Nem lehet célunk ez 50 évi püspöki működés méltatása. Meg kellene írni az unitárius egyház történetét 1876-tól a mai napig, hogy a *Ferencz József* püspöki működése teljes világításban álljon előttünk. Ez a kettő körülbelül egyet jelent. Ő volt a vezér s a vezért híven követte a nyáj. Ő volt az unitárius eszme megtestesítője kifelé s mint kovász, az Ő lelke működött és hatott az egyházi élet belső mozgalmaiban is. Őtet méltán lehet a lezajlott 50 esztendő eseményeinek a középpontjába állítani, mert azok vagy az ő lelkéből indultak ki, vagy az ő történelmi alakja körül szövődtek. És amekkora útát megtett az unitárius egyház 1876-tól a mai napig a belső fejlődésben és a külső érvényesülésben, az mutatja a *Ferencz József* 50 évi püspökségének a történelmi értékét. De nem szeretnénk sem túlzásba, sem egyoldaluságba esni. Amint az aratás áldását a jó föld, a becsületes munka, a kedvező időjárás és az Isten gondviselése együttesen biztosítják: úgy a történelem menete is sokféle tényezőnek az összeműködéséből alakul ki. Egy ember magában véve még nem történelem éppen úgy, amint a jó vezér még nem szükségképpen nyert csata. De azt méltán elmondhatjuk, hogy a lezajlott 40 év eseményeiben a *Ferencz József*

neve világít, vezet és az egyes történelmi tényezők szálai vagy tőle indulnak ki, vagy az ő kezébe futnak össze. Mint a só a tenger vizének ízét, úgy határozza meg az ő egyénisége, gondolkozása és lelki világa a mi 50 éves történelmünket.

Ez 50 év története igen kedvező körülmények között kezdődik. A 48-as önkényuralom már kitombolta magát. Az ott kapott sebek is már jórészt begyógyultak. A magyar állam biztos támpontot talált a legmagyarabb egyházban. Azt nem üldözni, hanem emelni és támogatni kell. Így az állam és az egyház viszonya a lehető legkedvezőbb. Az alkotmányos élet teljes helyreállításával megkezdődik az egyház állami segélyezése. Az 1848. évi 20. t. c. alapján megindul a szervezkedés a magyarországi részekben is. Az átmenet nehézségei már a Kriza püspöksége alatt nagy részben le vannak győzve. Ferencz József, az új püspök már királyilag úgy erősítették meg hivatalában, mint a Magyar Koronához tartozó összes országokban lakó unitáriusok püspöke.

Nem kisebb jelentőségű a felekezeti viszonyban keletkezett változás is. Bizonyos vallási szabadelvűség és türelem szelleme vonul végig egész Európán. Nálunk ez a „Protestáns Egylet” megalakításában nyer kifejezést, amelyben előre testvéri szeretettel fogadják az unitáriusokat is. Igaz, hogy az egyesület rövid életű s abban közülünk csupán Ferencz József és Simén Domokos tarthatják meg nagy sikerű előadásait. Mert éppen az általános sikertől, valamint a Ballagi Mór „Prot. Tudományos Szemléjében” megjelent szabad szellemű hangoktól indítatva az orthodoxiának egy utolsó kísérlettel sikerült az unitáriusokat ez egyesületből kiszorítani, aminek szomorú következése lett a szép reményű egyesület gyors összeomlása. Azonban az új idők áramlatát ez fel nem tartóztathatta. Úgy, hogy már 1877-ben az összes magyarországi protestáns egyházkerületek s köztük az unitárius egyház vezetői közös asztal mellett tanácskozhattak arról, hogy egy katolikus főúrnak, br. Baldácsy Antalnak részükre tett fejedelmi alapítványát miképpen fogadják.

Ilyen kedvező politikai és vallási légkörben vette át Ferencz József 41 éves korában, mint fiatal Jozsué, az unitárius egyház kormányzását. Már akkor, mint írónak, de különösen mint szónoknak, jó híre volt az egész országban. A kedvező külső körülmények és a kiváló egyéni tulajdonságok által fölszigázt

közvélemény sokat várt a fiatal püspöktől. Csak éppen arra nem gondolt senki, hogy püspöksége 50 ik évét is megéri. A működéséhez fűzött várakozásoknak sokszorosan megfelelt. Lelkes vezetésével megindult a *külső fejlesztés* és a *belső építés* munkája. Már püspöksége első évében ismételten megjelent Budapesten, ahol megjelenése hatalmas lökést adott nem csupán a budapesti egyházközség szervezésére, hanem az ország többi részében levő egyházközségek kialakulására is. Erdélyben püspöksége idejében s jó részt lelkének vezérfénye mellett gyúlnak ki Brassóban, Fogarason, Sepsiszentgyörgyön, Nagyszebenben, Székelyudvarhelyen, Segesváron, Marosvásárhelyen, Petroszényben, Luppényben és Nagyenyeden az unitárizmus világító fáklyái. Az 50 év alatt épült templomok és iskolák minden egyes tégláján az ő gondjainak a nyomai látszanak. Ő szólaltatta meg az unitárius vallást az 1879-ben Székelykeresztúron, az 1910-ben Kolozsvárt és Déván tartott egyházi ünnepélyeken, valamint az 1896-ban Budapesten tartott nemzetközi unitárius konferencián. Az ő neve világított kifelé s az ő egyénisége volt vallásunk és egyházunk reprezentánsa a nagy világ előtt.

Bent az egyházban az ő lelke a középpont, amelyből sugárzik szét az élet és erő. Nemzedékek nőnek fel lábainál, amelyek az ő tűzkeresztiségében részesülnek. Mint tanár a katedrán, mint szónok a templom szószékén, mindenütt gyűjt. A ma élő papjainkat egy kivételével ő avatja fel a szent hívásra, az apostoli munkára. Ő a Mester, annak bölcsességével és lelkesedésével. Irodalmunk új szárnyakat ölt alatta, de mindenütt az ő szelleme vezet és irányít. Egyházi szervezetünk teljesen átalakul, különböző törvényeink a modern kor szellemében megújulnak, de mindenütt ő örökdi, hogy amit a történelem szentesített, azt gondatlan kezek ne bántsák, hogy oktalan túlzásokba ne menjen az egyház, de emellett az új idők követelte haladás elől el ne zárkozzék. Így jutottunk el a gyermekorból a nagykorúságra. Ha emellett elgondoljuk azt, hogy az egyház adminisztrációját éveken keresztül egymaga vezette, hogy a hozzáérkezett ezer meg ezer magán és hivatalos levélre sajátkezüleg válaszolt: akkor előttünk áll az 50 év belső építő munkájának is halvány képe.

Amilyen vidáman és derült ég mellett kezdődik az 50 év történelme, éppen olyan sötét borulatba megyen át annak az alkonya. Az építő és fejlesztő munkát a *védőmunka* váltja fel.

Egy hosszú világháboru borzalmai kigunyolták a keresztény vallás igazságait. Az egyházakat magukkal sodorták a politikai viharok. A megkötött békeszerződések új állapotokat teremtettek. Itt Erdélyben a közös sors még jobban összekovácsolta a magyar felekezeteket. Azonban az állam és egyházak viszonya még mindig tisztázatlan. Azt fájdalommal tapasztaljuk, hogy az új állam, amelynek viszonyai közé beilleszkedni esküvel megpecsételt szavunk kötelez, még ez ideig nem nagy megértéssel kezelte vallási és egyházi ügyeinket. Alapítványi birtokaink elvétele, iskoláink zaklatása, szabadságunk korlátozása, nemzeti érzéseink megbántása a védelmi munka kifejtését tették elengedhetetlen kötelességünké, lételünk feltételévé. De Ferencz József a 90-es évek határmegyéjén állva is éppen olyan nagy volt a védő munkában, mint volt fiatalos erővel az építésben. Történelmi egyéniségéről, kristályos jelleméről a rágalomnak vagy gyanúsításnak a nyilai visszapattannak. Istenben s az erkölcsi igazságok legyőzhetetlen erejében való rendíthetetlen hite fiatalos energiát kölcsönzött lelkének. E kettős tulajdonsága állította az utóbbi időig az erdélyi magyarság közös frontjának az élére. És az Isten hűsége jutalmául megadta neki azt a kegyelmet is, hogy a nehéz védelmi harcok után láthatja a sötét fellegek lassu oszladozását s alattuk az életet és termékenységet árasztó nap sugarainak derengését. Mi az ötven éves határkőnél leborulva az egy örök élő Isten előtt buzgó imádságban mondunk hálát ezért a gondviselés-szerű szép életért s az a legforróbb kívánságunk, hogy erőben és egészségben érje meg fejünk fölött az ég kiderülését s láthassa népének, melyet egy félszázadon keresztül, annyi bölcsességgel vezetett, a megérdemelt boldogulását.!

Vári Albert.

SIMÉN DOMOKOS ÉS KORA.

— Korrajz. —

II. KÖZLEMÉNY.

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOK ÖSSZEKÖTTETÉSEI AZ ANGOL
UNITÁRIUSOKKAL.

(1857-től 1860-ig.)

Mielőtt azt beszélném el, hogy minő körülmények között ment Simén Domokos Londonba s hogy töltött ott el két évet, szükségesnek látom részletesen előadni az erdélyi unitáriusok összeköttetéseinek történetét az angol unitáriusokkal 1857-től 1860-ig. Ez fogja legjobban megértetni, hogy mily nagyjelentőségű körülmények között minő fontos szerepe volt Siménnek Londonban. Aztán ideje már egyszer e históriára is kellő világosságot deríteni, mert — mint látni fogjuk — e historia nemcsak az unitarizmus történetének, hanem a magyarság egyetemes történetének is egyik igen érdekes és nagybecsű része, s mégis a történetkutatók előtt szinte teljesen ismeretlen. Adataimnak egy jelentékeny részét a Buzogány Áron által egybeállított¹ „Emlékkönyv az erdélyi s angol unitáriusok közt 1825 óta folyt levelezésekről s egyéb érintkezési viszonyaikról“ című kéziratos feljegyzésekből vettem, más részét egyéb buvárlataim alkalmával gyűjtöttem.

Az események elbeszélését ott folytatom, ahol Jakab Elek „Magyar és angol-amerikai unitárius érintkezések e század első felében“ című tanulmányában² félbe szakította. Csak úgy melleleg jegyzem itt meg, hogy a Jakab által feldolgozott anyagot kutatásaim során sok új adattal sikerült kibővítenem s ennél fogva az angol és amerikai összeköttetésünk történetére ma sokkal részletesebb felvilágosítást tudnék adni, mint adott 36 évvel ezelőtt Jakab Elek. Ez adatoknak feldolgozását azonban máskorra hagyom. Jelenlegi célomhoz amúgy is elég annyi bevezető, amennyi Jakab Elek tanulmányában olvasható.

... Székely Mózes, a bölcsészet tanára a kolozsvári főtanodában, — írja i. h. Buzogány — akadémista korában,

¹ E rendkívül becses kézirat az Egyház Képviselő Tanács elnöki szobájában őriztetik.

² Megjelent a Keresztény Magvető 25. és 26. kötetében.

1832-ben, Göttingából egy levelet írt a londoni unitáriusokhoz, melyben azt a vágyát fejezte ki, hogy viszonyaiknak bővebb és személyesen leendő megismerése tekintetéből óhajtana átmenni Londonba. A londoni unitáriusok őt erre meghívták, szívesen látták s pár heti ott tartózkodása után úti költség fejében bizonyos összeggel ellátva, bocsátották el magok közül. E látogatásnak nem lett semmi különösebb következménye.

1840 körül valamelyik évben egy nagy láda könyv érkezett az angol unitáriusoktól az erdélyi unitáriusok kolozsvári főtanodájának könyvtárába (bizonyára Sylvester vagy Molnos professzorok levelezéseivel kapcsolatban, vagy pedig Bölöni Farkas Sándor londoni látogatása következtében), mit útközben Bécsben lefoglaltak s ott tartottak, mignem nagyajtai Kovács István Bécsben járván, azokat ki nem váltotta s értük sok évi gondozás díját is ki nem fizetvén, Kolozsvárra útnak nem indította.

Az Egyház Képviselő Tanács 1841 évi jegyzőkönyvében 68 szám alatt meg van említve, hogy egy Summer György nevű amerikai unitárius pap ótordai Székely Miklós akkori püspöknél látogatást tett s a püspök neki a „Summa Universae Theologiae Secundum Unitarios“ című könyvből egy kötetet ajándékozott.

J. R. Beard tekintélyes angol unitárius pap 1846-ben egy ilyen című könyvet adott ki Londonban: „Unitarism exhibited in its actual condition“ (Az Unitarizmus jelenlegi állapotjában ismertetve), melyben az erdélyi unitáriusokról 20 lapnyi ismertetés van, mit nagyajtai Kovács István írt magyarul s Paget János fordított angolra. Ebben az ismertetésben az erdélyi unitáriusok történetének főbb vonásai vannak megírva s befejezésül akkori egyházi s iskolai állapotaink előadva. Az egész egy igen jól összeállított vázlat, melynél bővebbet az angol unitáriusok felőlünk addig nem olvashattak. Érdekes, hogy Kovács István mint erdélyi főkormányiszéki főhivatalnok (s a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja) nem látta célszerűnek tanulmánya alá odairni nevét.

Az első magyar unitárius papnövendék, ki Londonban az unitárius papnevelő intézetben az E. K. T. ajánlásával tanult, Jakab József³ volt (Jakab Elek történetíróknak édes öccse), ki Németországból 1848 tavaszán Angliába ment át theológiát

³ Életrajzát Várfalvi Nagy Jánostól lásd a Keresztény Magvető 1872 évi folyamában.

tanulni. A Manchester-New-College-ban Taylor és Martineau előadásait hallgatta. Jakab mindössze 2—3 hónapot töltött az angolok között, mert a hazai szabadságharc híre nyugtalan lelkét nem hagyta érintetlenül. Szeptember elején már Kolozsváron van, hol a következő alapigére mondott beszédével foglalta el másodpapi állását: „Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem fegyvert.“ A fegyver azonban őt is hamar magával vitte a papi pályáról s előbb magyar honvéd, majd a szabadságharc után egy ideig bujdosó, végül Görögországban tanár és katona lett. Itt is halt meg ismeretlen körülmények között.

A megszakítás nélküli állandójellegű összeköttetést az angol és magyar unitáriusok között Paget János hozta létre,⁴ ki 23 éves korában Olaszországban megismerkedvén özv. báró Bánffy

⁴ Életrajzát Kovács János írta meg a Keresztény Magvető 1893 évi folyamának 2-ik fűzetében. Itt közölve van díszmagyar-ruhás arcképe is. Lásd még Kovács János-tól: Anoration in memory of the late John Paget Esq. Kolozsvár, 1893.

Mindezzel azonban távolról sincs a történelem számára Paget János élete és működése elintézve. Róla kimerítő tanulmányban emlékezni meg, egyháztörténet-írásunknak egyik kegyeletes kötelessége volna.

Hogy az erdélyi unitarizmusmal való nekszusa pontosan mikor kezdődött, azt most nem tudom megmondani. Ellenben, hogy 1845-ben már élénk összeköttetésben volt velünk, azt nagyajtai Kovács Istvánhoz intézett alábbi német nyelvű levele bizonyítja: „Kedves Kovács Úr! Itt küldöm egy unitárius tanár levelét, kinek az ön könyveit átadtam volt s aki azokat a kollégiumnak expedialta. Visszatértem óta kaptam egy lelkész levelét, aki az egész világ unitáriusairól könyvet akar kiadni és tőlem adatokat kér az erdélyi unitáriusokra vonatkozólag. Nem tudom, kihez fordulhatnék, ki e tárgyról oly sokat tudna, mint ön. Kérem önt, segítsen ki engemet. [Irjon ön] egy részletes pontos leírást az erdélyi unitáriusokról, s ha még vannak, a lengyelhoniakról is. Tartalmazza ez történetüket, eredetüket, jelen állapotukat, elhelyezkedésüket, egyházközsegeik számát, a lélekszámot, az iskolák és a tanulók számát, egyetemük, studenseik, könyvtáraik, tanulmányi rendjük, felvételi szabályzatuk leírását; doctrináikat, prédikációikat s legjobb szónokaik megnevezését; a tanárok fizetését, stb. Neki tehát egy válóságos könyvre van szüksége, de hát ha mindent nem is adhatunk, valamit mégis csak nyujthatunk. Gyéres, július 10. 1845. Barátja

John Paget.

E levélre Kovács István meg is írta a kért tanulmányt, mely „Unitarism in Transylvania“ címen Paget János fordításában angol nyelven megjelent I. R. Beard: Unitarianism exhibited in its actual condition c. könyve (London, 1846) 296—315 lapjain.

Lászlóné báró Wesselényi Polixénával,⁵ azt feleségül vette s aztán őseinek angliai birtoka helyett Erdélybe költözve, Aranyosgyéresen telepedett le. Innen gyakran bejárt Kolozsvárra az Egyház Képviselő Tanács gyűléseire s ott élénken érdeklődött az unitárius egyháznak minden dolga iránt. A magyarok iránti rokonszenvének 1839-ben *Hungary and Transylvania* c. két kötetes művében adott nagybecsű kifejezést. Kiváló gyakorlati gazdász volt, ki nagykiterjedésű földbirtokát mintaszerűen kezelte. Az 1848—49-iki szabadságharcban a magyarok pártján harcolt s mint Kossuthnak tisztelője, egyuttal Kossuth politikai és társadalmi elveinek is barátja volt. Barátja, Sandford útján az angliai hírlapokat gyakran tudósította a magyar ügyekről. A Szeben

⁵ E főuri nő bizalmas barátságban állott nagyajtai Kovács Istvánnal, minek egyházunk később annyi áldását élvezhette. Kovács István hagyatékából a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába került levelezésben br. Wesselényi Polixénának két levelét találtam, miket ide iktatok. „Péntek, nov. 24 1842. Édes Kovács úr! Kérem, fogadja el ezen könyvet, bármily kicsiny értékű is legyen, mint szívből érzett igaz barátságom és hálás köszönetem jelöl. Ez, tudom, maga előtt érdeket fog nékie adni. Abbá pedig legyen meggyőződve, hogy érettem tett ezer, meg ezer barátságos bajlódásaira, míg élek, örökké örömmel és hálaérzettel fogok emlékezni. Magamat barátságába ajánlván, vagyok alázatos szolgálója

Pagezné Wesselényi Polika.”

„Gyéres, vasárnap, május 14-én 1848. Édes Kovács Ur! A Rákóczi elétevelyedett részét szerencsésen megkaptam és köszönettel küldöm. Itt nincs sok időm az olvasásra. Képzeld csak minő a bosszúságom, mióta itt vagyok, még egy újságot sem kaptam. Kérem menjen el maga a postára és beszéljen Bogdánfival, mert csak szörnyűség ebbe az időbe nem tudni, mi történik s azt mind szenvedni egy rongyos postamester hanyagságáért. Bár csak hagyták volna, hogy a deákok jól meghusángolják. Ocsvaival is igazítsa el, hogy a Híradót ide küldje nekem, úgy a Vasárnapit és Természetbarátot is. Ezeket én felejtettem el elrendelni.

Itt mi olyan csendesen élünk, mintha az özönvíz óta semmi változáson nem ment volna a föld át. Hanem nekünk is valami rongyos öségünk gyűlt egybe, botokkal gyakorolnak, mert fegyvere senkinek sincs; s egész nap reggeltől estig tokálnak és dobolnak, talán, hogy a veszélyt tőlünk elhárítsák, mint mikor a sáskákat üzték el a határról. Tegnap úgy hallám, hogy Tordán Kemény Farkas egy néhány román („oláh“) papot, ki Balázsfalvára készült, visszautasított. Ott már 400-ból álló őrsereg állott egybe, fegyver nem lévén, dsidákat készítettnek a lakatosokkal. Azokkal bizony fel lehet a románokat („...“) spékelni, de azok szegények ott olyan csendesek és úgy félnek s azt sem tudják mitől. Egyik fél, fél a másiktól, minden ember fél, egy közönséges megszeppenésbe estek anélkül, hogy okát tudják, miért. Azt hiszem, nagyobb részt mindennütt úgy van. Irjon újságot. Alázatos szolgálója

Pagezné.”

melletti csatában Bemnek szárnysegédje volt. Egy század magyar huszárral ő is segítette útját állani a Nagyenyed elpusztítása után tovább pusztítani akaró román felkelő tábornak. Mindezek miatt a világosi fegyverletétel után természetesen neki is menekülnie kellett Magyarországból s gyéresi kastélyába csak 6 év múlva, 1855-ben, térhetett vissza, — az angol kormány által garantált *salvus conductus*-szal. Angliában való hosszas kényszer időzését egyebek mellett arra is használta, hogy az angol unitáriusok között propagandát csinált azon tervének, hogy ezen túl az erdélyi unitáriusok minden évben küldhessenek egy papnövendéket a Manchester New Collégeba. Visszatérve Erdélybe, Paget most már itt próbálta fenti tervét megvalósítani.

Mielőtt azonban e stipendium történetét beszélném el, egy ennél sokkal nagyobb jelentőségű eseményről kell itt közbetűleg megemlékeznem, mely arról szól, miképen próbálta a bécsi birodalmi kormány iskoláinkat megszüntetni s magyar nyelvű közoktatásunk lehetetlenné tétele után miképen akarta magyar nemzetiségünket németté átformálni. Előbb szegénységünkre hívatkozott, — vallásközösségünk 134.000 pengőforintnak gyors megajánlásával felelt erre vissza; majd a magyar anyanyelven való tanítást német nyelven való tanítással akarta felcserélni, — e szándék is megtörtött egyházunk vezető férfainak bölcs ellenállásán. Egyházunk mindent megtett unitárius és magyar voltának megmentésére. Jót akart s igaz úton akarta azt elérni. Ezért Isten is megsegítette. Az abszolutizmusnak semmiféle fondorkodása nem tudott erőt venni intézményeinken. Ám, e nemes önvédelmi harcot egyházunk nem egyedül saját erejére támaszkodva harcolta meg, mert mindvégig mellette voltak az angol és amerikai unitáriusok, kik pénzsegéllyel és biztató szóval támogatták erdélyi magyar hittestvéreiket. E támogatásnak közvetítője s mindvégig fáradhatatlanul lelkes barátja Paget János volt, ki e ténykedése által egyházunknak s erdélyi magyarságunknak egyik áldott emlékű nagy jöltevőjévé vált.

Az alábbiakban részletesen ismertetem a magyarságunkért és iskoláinkért folytatott ez önvédelmi harcot, mert abban oly sok tanulság rejlik, hogy azt hallgatással elmellőzni, vagy csak rövid kivonatban adni, — nem vitt rá a lélek. Olvassák ez iratokat olvasóim kegyeletes érzéssel. És tanulják meg rajtuk keresztül tisztelni a multat.

Az 1857. január 18-iki E. K. T. gyűlésén előterjesztetett, hogy a gubernium múlt évi dec. 28-ról $\frac{10039}{1144}$ szám alatt megírta, hogy minekutána az 1853/4 és 1854/5 iskolai évekről a maga általános tudósítását az erdélyi iskolák állapotjáról a bécsi bi-birodalmi közoktatásügyi miniszteriumhoz megtette, arra onnan 1856 április 24-ről 1469 szám alatt részint általános didaktikai utasítások, részint pedig vallásközönségünk iskoláit illető különös észrevételek érkeztek. A didaktikai utasítások tárgyazzák a görög és latin olvasmányok megválasztását, minden nyelvtanítók egyetértőleges közremunkálását, a nyilvános iskoláknak a kiszabott tantervhez viszonyát és az iskolai évi tudósítások alakját. Ezek rendjén a miniszterium tudatja, hogy a kiszabott tantervtől való lényeges eltérést csak azon iskolákban fogja megtűrni, melyek nem tartanak többé igényt ahhoz, hogy érvényes bizonyítványt adhassanak ki és érettségi vizsgálatot tart-hassanak. A nyilvános tanoda nevet és jellemet nem lehet sem-mikép azon körülménnyel igazolni, hogy az ezelőtt jogosított volt érvényes bizonyítványok kiadására. Minekutána az iskolák jelenben törvényes úton más szervezést nyertek, mint milyennel ezelőtt birtak, tehát minden iskolára nézve, mely e nyilvános-sági jogát megnyerni vagy megtartani kívánja, csak az a teendő, hogy abban a kiszabott tanterv és arra vonatkozó rendeletek az 1850-ben jun. 27-én költ rendelet értelmében a kormány cél-jainak megfelelőleg keresztül vitessenek, s e szerint valamint az egyes osztályokban, úgy az egész tanfolyam végén elért eredmény olyan legyen, amilyent a nyilvános status-gimnáziumok felmutatnak.

Ami pedig a vallásközönségünk iskoláit különösen érdeklő észrevételeket nézi, a miniszterium kijelentette, hogy tordai, ke-reszturi és kolozsvári iskoláink az 1854-ik évben nemcsak ren-deletellenes tantervet mutattak fel, hanem még szorosán köte-lezett tantárgyakat is, milyen a görög nyelv és a természetrajz, a tanításból kihagytak, az 1855-ik évre felterjesztett kimutatások pedig csak némely statisztikai adatok felmutatására szorítkoznak és iskolai tudósításoknak nem tekinthetők.

Mindezek alapján felszólítatik E. K. Tanács, hogy 1. te-gyen pontos kimutatást iskoláink alapítványai viszonyairól, a tanításnak és iskolai osztályoknak jelenlegi elrendezéséről, ta-nítói erejéről és a tanulók számáról; 2. adjon véleményt arról, melyik iskolánk maradjon meg állandólag nyolc és melyik négy

osztályúnak, melyeknek adassék az állami gimnáziumokéval teljesen megegyező szervezet és érvényes bizonyítványokat kiadható jog; iskoláink felvirágzása akadályait miképen kelljen elhárítani; s végre tekintettel lévén a jelenlegi általános rendszabályokra, miképen kellene iskoláink állását a kormánnyal szemben szorosabban megalapítani.

A guberniumnak e leiratát E. K. T. leadta véleményezésre a kolozsvári kollégium igazgatóságának, amely azt javasolta, hogy „miután a kolozsvári iskola 8, a tordai és kereszturi 5—5 osztállyal van beállítva és folyamatba indítva, mindhárom ezen állapotjában nyilvánosoknak és a nyilvánosság minden jogával bírónak kell tekinteni és fenntartani; a kormánnyal pedig maradjanak olyan viszonyban, aminőben jelenleg vannak.“

E javaslat alapján E. K. Tanács az (1857) április 30-iki gyűléséből a következő határozati javaslatot terjesztette E. Főtanács elé: „Szent vallásunkhoz tartozó tanodáink hazai törvényeink biztosító védpaizsa alatt, elődeink által alapítottván, azok a legnehezebb körülmények közt is egyedül hitrokonaink buzgalma és áldozatkészsége által tartattak és tartatnak fenn s vallásközönségünk szűk anyagi körülményei mellett is nemcsak, hogy az eléhaladó korral mindég előre törekvünk, de megfeszített igyekezeteinknek sikerült még eddig mindég a hazánkban más vallások tanintézeteivel egyenlípést tarthatni, s miután újabb időkben az egyházigazgatási és tanodai költségek aránytalanul megszorodtak, különös örömünkre szolgál nyilváníthatnunk, miszerint a fennebbi célok fedezésére vallásközönségünk kebelében fennállott évi gyűjtelékek megváltásául eklézsiáink és egyes hitrokonaink valóban példátlan vallásos buzgalmunknál fogva legközelebről 134.000 pengőforintnyi tekintélyes összeget biztosítanak,⁶ s idejárulván 50.000 pengőfo-

⁶ E nagyarányú közadakozás részleteinek története ma már jórészen ismeretlen a nagyközönség előtt, pedig nagyon megérdemelné, hogy az egész historia feldolgozva a nyilvánosság elé kerüljön. Sok okulás és tanulság származna belőle. Épen így megvilágításra vár kaáli Nagy Elek főgondnoknak szerepe egyházunk e válságos éveiben. Buzogány Áron nagybecsű életrajzi vázslata mellett újabb tanulmányhoz bőven volnának adatok. Én alább nagyajtai Kovács Istvánhoz írott idevonatkozó két levelét közlöm, melyek a közadakozás munkájára vetnek érdekes fényt.

„Kedves Barátom! A két versen küldött három darab kötelezvényt vallásközönségünk pénztára gyarapítására vettem. Fogadja el érettök hálás köszönetemet. Hála Istennek, hitrokonink buzgalma nem szalmatűz, az minden felé mondhatni eredménydusan működik.

rintot felülhaladó régibb alapítványaink és néhai erdélyi k. kormányzéki tanácsos és országos főszámvevő-hivatali elnök Augustinovics Pál kedvesemlékű atyánkfiának hagyománya is, mely akként van rendezve, hogy a jövedelem tőkésítettén, mindaddig míg 10—10.000 pengő frt tőkeösszegre nem nő, pénz-erőnket koronként folytonosan nevelje; és emellett lankadatlanul azon törekedvén, hogy vagyoni állásunkat javítsuk, teljes megnyugvással, elmondhatjuk, miszerint vallásunk törvényei önállósága élvezete mellett azon helyzetben hisszük magunkat lenni, mikép tanodáinkat nemcsak, hogy fenntartani, sőt azokat időszerint előbbre vinni képesek vagyunk, kivált miután azon

Épen ma kapék Tordáról tudósítást. Az ottani gyűjtés már 3160 pengő frtra megy, de még nincs befejezve. Ezzel az itten tudva levő eredmény 26.970 pengő forintra rug. Tetemesebb összegekkel járultak gr. Bánffi Miklósné 2000 f., P. Horváth Károly 1000 f., Sala Elek 500 f., Gálfalvi Zsigmond 400 f. stb., továbbá gr. Teleki Miklósné 1000 f. úrbéri papirban. Még hátra vagnak itten Kelemen Béni, Gálfalvi Imre, Paget, Mikó Samú, a környékben Morvai, Nagy Lázár, stb. mind tehetős emberek, s több polgárok, kiktől alkalmasint mintegy 3000 pengő f. még várható. Marosvásárhelyt és Marosszékeken hallomás szerint 6000 pft körül áll az adakozás. Hát még az Aranyosi, Küküllői, Háromszéki, Udvarhelyi, Kereszturi s Felsőfejéri környékbeli atyafiak csak kitesznek vagy 14 ezer pengő frtot, úgy hogy én remélem, hogy az egyes hitrokonok adakozása az 50 ezer pengő frtot megközelítendi, ha meg nem haladandja.

Ezen kívül lesznek az Ecclesiák és belső személyek, kikre mintegy 80 ezer pengő van róva, s prócentjével kamatolandó.

Közelebről, gondolom, mindezekről biztos adataim leendnek, mert minden gyűjtő bizottmányokhoz eziránt felszólítást intéztem. A fentebb említett tordai tudósítás is erre jött válasz. Nem hágy el az Isten!

Még a Barátom vidékén is (t. i. Beszterce környékén) van egy atyánkfi, Bartók Zsigmond orvos Radnán, ki azután jutott eszembe. Nem tudom, a felszólítást miként juttassam hozzá s gondolva, hogy Besztercén gyakran megfordul, a hozzá intézett felszólítást a kötelezvényi nyomtatvánnyal együtt oly barátságos kéressel rekesztem ide, miszerint találja módját, hogy ezek neki kézbesíttessenek s még pedig ha lehet, jó eredménnyel.

Az öreg Koncz Jánost is Szászvároson megtalálta n, hogy alapítványát, mely jelenleg 17 ezer pengőn feljül van, engedje a mostani elintézett célra fordíttatni. Hosszason válaszolt, de száz szónak is az lön vége, hogy előbbi szándékától nem áll el. Ő szegény ifjaknak stipendiumokat akar, melyek csak számos évek mulva, mikor a tőke nem tudom, mennyire nő, jövedenek folyamta. Az alapítvány már a mi kezünkben van, az az a pénzt mi kezeljük, de annak tiszta és miképi rendeltetését csak az öreg úr halálával (ki most 82 éves) tudhatjuk meg. Hiszen az is jó és idves dolog.

A beállott új évben áldja Isten minden javaival s tartson meg továbbra is jó emlékezetében, barátságában (Kolozsvár, január 14. 1857) Nagy Elek.*

létező szerkezetünknel fogva, hogy a tanári kar egyházi személyzetünk tevő része s a segédtanítók mindig arra képes papjelöltekből állíttathatnak ki, egyszersmind azon helyzetben is vagyunk, hogy a szükséges tanítói személyzetről a körülményekhez mért fizetések s javadalmak mellett is fennakadás nélkül kellően rendelkezhetünk s hova-tovább azt mind jobban, meg jobban elláthatjuk. Ily viszonyainknál fogva történt már most is, hogy az eddigi fizetéseknek megjavítása mellett, a kolozsvári főtanodáinknál létezett eddigi tanári állomások számát négygyel, a kereszturi altanoda mellett kettővel, és a tordait egygyel megszorítottuk, ez utóbbi mellett is még egynek szervezése szándékban van, s így kolozsvári főtanodánk mellett már most következő tanárok alkalmazvák: 1. egyházi főjegyző

„Kedves Barátom! A Bartók Zsigmond kötelezvényét folyó hó 19-kéről kelt barátságos levele mellett köszönettel vettem; az egyesektől való adakozások, amennyiben itten tudva vagynak, jegyzéseim szerint 43.500 pengő frtra mennek eddigé, de biztos reményem van, hogy azok az 50 ezer frtot bizonynyal feljül haladják s miután az ecclesiak s belső rend kötelezéséhez 70 és 80 ezer közt van kinézés, a pénzalap 120—130 ezer körüli nevekédést nyrend. Hála Istennek, ez oly szép eredmény, mit az ember nem is mert volna eddig remélni is.

Az angolokra nézve is lesznek némi nemű cautus lépések téve, de erről máskor bővebben.

A kötelezvények most vagynak bejövőben, azért tiszta kimutatást csakis beérkeztükkor tehelni, miről annak idején örömmel fogok kedves Barátomnak közlést tenni. Nem képzelheti, mennyit sürgök-forgok, firkálok ez ügyben, de meg leszek nyugodva, ha jó lesz az eredmény.

Az öreg Koncz Jánost nem tudtam reá birni, hogy 17 ezer pengőre menő alapítványát az óhajtott célra átengedje. Tisztán kijelentette egy hosszas levelében, hogy el nem áll eredeti szándékától, azonban folytonosan levelezésben állok mostan is vele. Omnem moyeo lapidem.

Még eddig egyedül Iszlay László és Gálfi József vívták ki magoknak azon dicsőséget, miszerint a kérdésben forgó szent célra semmivel sem akarnak járulni. De azért csak meg nem bukunk az ők kedvekért. Jó az Isten és nem hágy el!

Azt is mondhatom, hogy az Acemián levő Pap Mózesben és Nagy Lajosban, úgy a még felküldendő Buzogány Áronban és Ferencz Józsefben oly derék professzori embereket nyer statusunk, kiktől igen sokat várhatni s kikre méltán büszke lehet.

Isten áldja és tartsa friss jó egészséggel, szívemből kívánom kedves Barátom tisztelő barátja (Kolozsvárott, febr. 20-án, 1857)

Nagy Elek.*

Mindkét levél a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának nagyajtai Kovács István reliquiái között van.

és püspökhelyettes *Székely Mózes*, 2. a kolozsdobokai környéki esperest *Kriza János*, 3. *Bede Áron*, 4. *Mikó Lőrinc*, 5. *Kovácsi Antal* afia, mely utóbbi egyszersmind az igazgatói kötelességet is viendi; továbbá 6. felszentelt pap *Pap Mózes*, 7. felszentelt pap *Nagy Lajos* afiai, kik külföldi egyetemekről közelebből térendenek haza; 8. felszentelt pap *Buzogány Áron* és 9. felszentelt pap *Ferencz József* afiai, kik főtanodánkban eddig is tanítói hivatalt dicséretesen viselvén, ismereteik szélesbítése tekintetéből ezen Egyházi Főtanács engedelméből és rendelkezésénél fogva még egyetemeket is látogatni fognak. A többi tanítói személyzet egyházi szerkezetünkből folyó és igen hasznosnak és célirányosnak bizonyuló eleitől fogva fennálló gyakorlatunk szerint arra képes papjelöltekből állíttatván ki.

Továbbá a tordai altanodák tanári személyzetét a következők teszik: a) Újonnan kinevezett igazgató tanár *Csegezi László* afia, ki kolozsvári főtanodánkban még 1848 előtt dicséretes buzgalommal tanítói hivatalt folytatott. b) Tordai pap és eddig is tanár s jelenleg a jövő iskolai évig igazgatóságot is folytató *Albert János* afia. c) Papjelölt s eddig kolozsvári főtanodánkban tanítói hivatalt vitt *Májai István*, ki helyettesképen van alkalmazva addig is, míg ezen tanári állomást véglegesen betöltenők, a többi szükséges tanítói személyzet pedig papjelöltekből állíttatik ki.

Végre a székelykereszturi altanodák mellé a következő tanárok vagynak alkalmazva: aa) Igazgatótanár *Koronka József*, bb) helybeli pap és tanár *Péterfi Sándor* afia, továbbá cc) felszentelt pap és jelenleg kolozsvári főtanodánkban oskolafőnökséget, tanítói hivatalt viselő *Marosi Gergely* afia, ki ismeretei szélesbítése tekintetéből még egyetemeket is látogatni fog; és dd) 1848 előtt kolozsvári főtanodánkban tanítói hivatalt s itteni eklézsiánkban segédpapságot viselt, jelenleg pedig az evangélico-reformátusok szászvárosi tanodájában tanítói hivatalt folytató *Péterfi Sámuel* afia. A többi szükséges tanítói személyzet pedig itt is papjelöltjeinkből állíttatik ki.

Ezekből látható, mikép tanodáink ügyére folytonos kiváló gondot fordítunk és hogy a jövő oskolai évben elkezdve az eddigénél nagyobb és rendezettebb tanítói erőről rendelkezhetünk. Ide járul az is, hogy papjelöltjeinkben egy igen alkalmas segélyforrásunk van, kikből mindig friss és képes tanítói egyénekkel láthatjuk el tanodáinkat, mely intézvénynek még

azon igen nevezetes gyakorlati haszna is van, hogy papijelöltjeink oly rendszerrel vezetvén végig a tanodai tanfolyamon, miszerint magokat egyszersmind tanítóságra is képessé tegyék, majd mint valósággal alkalmazott tanítók nemcsak hogy gyakorlati szakavatottságot szereznek magoknak, de idővel papokká nevezetvén, nevelői képzettségöknél s tanító gyakorlottságoknál fogva a népnevelésnek is hasznos és nyomós előmozdítóivá válnak. Ily szerkezettel leheténk s vagyunk képesek arra is, hogy minden eklézsiákban egyszersmind a pap közvetlen felügyelete mellett saját vallásos kebelbeli iskoláink létezhetnek.

Kolozsvári főtanodánk a theologiai tanfolyamon kívül nyolc gimnazialis osztályt foglal magában, a tordai és székelykereszturi altanodáink pedig a négy algimnázialis osztályon felül némely helyi és vallási viszonyoknál s a régi szokásoknál fogva még egy felgimnázialis osztállyal is bírnak, amiben különben semmi nehézség sem lehet, miután mindhárom tanodáink az azokban rendszeresített tanítókra, tanulmányokra és azoknak felosztására nézve azon orgánikus összhangzásban vannak, hogy a tordai és székelykereszturi két kisebb gimnáziumunkat egyszersmind úgy is tekintjük és tartjuk, mint kolozsvári főtanodánkba békebelezett párhuzamos osztályokat. Mindenik tanodánkra nézve teljes törekvésünk az, hogy a magyar kormány által kiadott „Entwurf der Organisation der Gymnasien“ című munkában kifejezett tanrendet és módot lehetőleg és minél előbb megközelítsük.

Említett tanodáink népessége következő: Kolozsvárt 165, Tordán 150 és Székelykereszturon 143. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezek népessége 1848 előtt sokkal nagyobb volt s jelesen a kolozsvári főtanodáé 300 körül, a tordai és székelykereszturi altanodáké pedig külön-külön 200 körül, sőt olykor azon felül is járt, s ezen számok csökkenését csak a közbejött villongó idők okozzák, de tanodáink népessége újból folytonos nevedésben lévén, semmi kétségünk nincs, hogy idővel az 1848-ik év előtt volt számot nemcsak elérendi, de felül is haladhatja; különösen, miután tanodáink szorosan szent vallásunkhoz tartoznak s azzal elválhatlan kapcsolatban vannak. És miután azok egyedül és kirekesztőleg vallásközösségünk által tartatnak fenn, azoknak továbbra is fennállását nem a tanodák kisebb vagy nagyobb száma, hanem csupán szent vallásunk érdeke feltételezi, mihez képest mély tiszte-

lettel kijelentjük, hogy eleink által szent vallásunk törvényes önállóságánál fogva alapított s vallásközösségünk által folytonos áldozatokkal fenntartott tanodáinkat ezentul is a magok terjedelmében sértetlenül fenntartani akarjuk.

Ezen három tanodánk eleitől fogva nyilvánosság jogával bírt és bír jelenleg is, kiadott oskolai bizonyítványainak minden hatóságok által mindig érvényeseknek tekintettek és azoknál fogva oskolát végzett fiaink mind közhivatalokra, mind pedig birodalombeli és külföldi egyetemekre felvétettek. Tanodáink ily nyilvánossági joga szent vallásunknak a hazai törvénykönyvekben foglalt számtalan törvények és fejedelmi biztosítások által megalapított és szentesített törvényes önállóságából, autonómiájából természetes következássel önkényt foly s valamint az soha is kétségbe nem vonatott, úgy azt biztosította a Leopoldinum Diploma első pontja is a következő szavakkal: „In causa receptorum religionum et scholarum nihil alterabitur“, s még határozottabban kifejtette az 1791-ik évi 55-ik törvénycikk. Amint ezeket 1854-ik évi szept. 10-ről kelt 323 szám alatt tett tiszteletteljes felterjesztésünkben is megírni bátorzkodtunk.⁷ Me-

⁷ Pro memoria érdekes lesz itt az alábbiakat közölnöm.

A cs. kir. kormányzóóság (gubernium) 1854. június 6-án bekerde azon rendeletet, mellyel iskoláinknak nyilvánossági joga megengedetett. E. K. Tanács a felhívásra a (1854) szept. 10-ki gyűlésen a következő határozatot hozta: „Az iskolai tudósítások az értekezleti jegyzőkönyvekkel együtt küldessenek fel a magas helyhatósághoz, az iskoláink nyilvánosságára vonatkozó adatokra nézve alázatosan megírván:

1. hogy Erdélyben valamint minden törvényesen bevett vallásos felekezetek iskolái eleitől fogva nyilvánosak voltak, úgy azok voltak a mi iskoláink is, s kiadott iskolai bizonyítványaink minden hatóságok által érvényeseknek tekintettek és azok mellett az iskoláinkban végzett ifjak mind közhivatalokra, mind a birodalmi és külszrági universitásokra felvétettek.

2. Ezen historiai jogunkat a Leopoldinum Diploma 1-ső pontja ezen szavakban biztosította: In causas receptorum religionum, scholarum, nihil alterabitur.

3. Ezen szerint biztosított jogunk az 1791-ki 55-ik articulus által még tisztábban kifejezetett s okadatolva törvényesítettett ezen szavakban: Ad conciliandum, etc.

4. Ezeknek alapján midőn közelebből is 1847-ben E. Főtanácsunk kolozsvári iskolánkban törvénytanítói széket nyitott és azt az akkor felséges kir. kormányzékhez kihirdetés végett felterjesztette, a felséges kir. kormány 1847-ben 7878 szám alatt ezt minden törvényhatóságoknál közhírré tétette s egyzersmind a felséges udvarhoz is feljelentette, ahol csakugyan 1847-ben 4205 udvari szám alatt ezen szavakkal vétetett tudásul: „Relationem Gubernii Regii intuitu fundationis per Carolum Rediger pro erigenda in Collegio Unitariorum Claudiopolitano cathedra juris, necnon effectivi jam erectae hujus cathedrae ac subsecutae etiam advocati Laurentii Mikó de Bölön in juris professorem denominationis sub 12-ma Julii a. c. Nrque 7878 praestitam, pro statu notitiae susceptam haberi.“

lyeknél fogva szent vallásunkhoz viseltetni tartozó kötelességünkől folyólag nem tehetjük, hogy tanintézeteinknek törvények által biztosított és folytonosan gyakorlott nyilvánossági jogához ezúttal is ne ragaszkodjunk.

Tanintézeteink felett vallásközönségünk saját kebelbeli organumai s főként az Egyházi Főtanács által örködvén, ez, valamint azoknak anyagi szükségeiről és szellemi haladásáról gondoskodott, a hiányokat pótolva javította, a hiányosoknak ismert intézvényeket változtatta, úgy vallásos kötelességének ismeri azokat ezután is az ily tanintézetektől várható tökélyre folytonos előhaladással emelni. És ezen saját szerű s kizárólag hitfelekezeti szerkezet által a vallásközönségünk kebelében levő tanintézeteknek, mint szorosan hitfelekezeti intézeteknek, az államhozi viszonya szabatosan és tisztán megvan határozva, ami nem egyéb, mint a minden hitfelekezetet méltányosan illető és Erdélyben eleitől fogva élvezett önkormányzási jogából folyó azon vallásos függetlenség, mely szerint egyházi és oskolai ügyeit saját belátása szerint maga intézhette, vezethette és rendezhette, teljes hódolattal viseltetvén az uralkodó felség legfőbb felügyeleti joga iránt.

Ezeknek alapján tanintézeteinkre nézve s általában nevelés és oktatásügyi tekintetben, a hosszas idők által idvesnek bebizonyult azon viszonyban kívánunk maradni az állammal szemben, amelyben ezelőtt is mindig voltunk, meg lévén győződve, hogy csak is ez felelhet meg szent vallásunk törvényes autonomiájának és csakis így és ez által elhárítva minden akadálya oskoláink nagyobb tökélyre emelhetésének.

A junius 7. s köv. napokon Egyházi Főtanácsú ülés változatlanul magáévá tévén e határozati javaslatot, az a Helyhatóság útján a birodalmi miniszterium elé terjesztetett fel. A helyhatóság e felterjesztésre augusztus 13-án 15590 sz. alatt azt válaszolta, hogy „valódi méltánnyal vette kedves tudásul azon áldozatkészséget, mely szerint hitfeleink a Vallásközönségünk eddigi csekély alapját 134.000 ezüst forinttal nevelték, valamint ezen áldozatkészséget, úgy szintén az iskoláinkban jelenleg létező tanítók és tanulók számáról kimutatást s iskoláinknak további fennállása iránti kívánatát E. Főtanácsunknak a magas Miniszterium előtt emlékezetbe fogja hozni.”

A birodalmi miniszterium, úgylátszik, szintén elismeréssel vette tudomásul a felterjesztett jelentést, miként ezt a Guber-

niumnak 1858. ápr. 27-ről kelt 7797 sz. leirata tudatta: „Az iskolák külállapota emelésére tett áldozatkészség — írja a Gubernium leirata — elismertett.“ Ezzel tehát az iskolák létét fenyegető egyik veszély el volt hárítva.

A bécsi kormány más úton is megpróbálta iskoláink létét lehetetlenné tenni. Ez a másik mód a *Schulfassio*-k bekérése volt. Ugyanis gróf Thun birodalmi közoktatásügyi miniszter 1856. szept. 20-án elrendelte, hogy a római katolikus, görög-keleti és izraelita népiskolák évi költségvetéssel egybekapcsolt vagyonelejtárt, az iskola személyzetéről törzskönyvi kivonatot (ez volt a *Schulfassio*) terjesszenek fel. E rendelet a protestáns iskolákat nem említette meg. Azonban a Gubernium úgy értelmezte, hogy a fassiók („iskolai vallományok“) elkészítése ezekre is kötelező, ezért (1856.) dec. 10-én felhívta E. K. Tanácsot, adna véleményt a következő 3 kérdésre: a) Az iskolai vallomásokat kik által s miképen kéne bevételni és elkészíttetni? b) Ezen fassiók mintáit az erdélyi iskolák viszonyaihoz képest miképen kellene megállapítani? c) A népiskolai tanítók évi fizetésének minimumát mennyiben lehetne megállapítani? E kérdések nyilván az egyház vagyoni állapotának pontos megállapítását célozták. Hogy azonban titokban mi volt céljuk, azt világosan föltárta az E. K. Tanácsnak e kérdésekre adott válasza.

„Amint — írta az E. K. T. — az 1850. augusztus 16-án iskoláink szerkezetéről és 1851. szept. 2-án vallásközönségünk igazgatásáról tett felterjesztéseinkből is megtetszik, nálunk vallásunk szelleméből kifolyó egyházi alkotmányunk szerint az egyház és iskola nincsenek külön válva, megkülönböztetve, hanem egyek s hogy ezen elv minden tanintézeteinknél, de kiválólág nyilvánul alsóbb falusi iskoláinknál, hol az iskola tökéletesen össze van forrva az eklézsiával és azzal egy egész, elvben és gyakorlatban. Ugyanis mi ezen iskoláinkat olyan felekezeti és egyházi intézeteknek tekintjük, melyekben vallásos közönségünknek erkölcsös és vallásosan mivelte buzgó tagokat törekszünk nevelni. Következőleg nálunk nincsenek úgynevezett nép- vagy községi iskolák, hanem van minden egyes, még a legkisebb eklézsiában is egy hitfelekezeti vallásos iskola, melyet minden egyes eklézsia saját erején alapított és saját jövedelméből vallásos buzgalmi áldozatával tart fenn oly szoros kapcsolatban az egyházzal, hogy ennek lelki szolgálói ezen szolgálatjukért fizetésért kötelesek egyszersmind iskolatanítók

is lenni s másfelől az oskolatanítók vallásunk kebelében egyházi törvények alatt álló s a clerus testületéhez tartozó oly egyházi személyek, kik a papot szükség esetében helyettesítik és pótolják, egyházi funciókat végeznek s miután az oskolamesterek mint végzett theologusok egyszersmind papjelöltek is, rendesen érdemeikhez képest papságra is emeltetnek, s ennél fogva az eklézsiák által is papságra megválasztathatnak s az egyház gondnokai egyszersmind iskolagondnokok is.

És mivel vallásközönségünk kebelében minden egyes eklézsiák, és ennél fogva az ezektől különválnak nem is gondolható falusi iskoláinknak is viszonyai egyházi törvények, régi szokásos intézvények által rendszeresen meghatározva és elintézve vannak, annál fogva minden s kivált nem magától az egyháztól keletkezett intézkedés felesleges; s amennyiben az által hitrokonaink elemi vallásos és erkölcsi neveltetése a vallásos buzgalom ápoló szárnyai alól kivétetvén, a köteleztetés rideg mezejére tétetnek által, káros is lenne.

A fent tisztelt magas rendeletben kitett Schulfassiok megtételét a vallásfelekezetünk iskoláira annál kevésbbé lehet alkalmazni, hogy az gyakorlatilag ki se vihető, amidőn azoknak nincsen az eklézsiától különvált önállása, jövedelme és tanítószemélyzete.

Ami falusi iskoláink tanítói fizetése minimuma meghatározását illeti, ezt is feleslegessé teszi azon körülmény, mely szerint ezek, mint egyházi személyek, tartoznak a tanítás kötelességét is vinni.

Mindezeknél fogva eklézsiáink kebeleiben létező egyházi személyek által kezelt és egyházi törvényeink alatt álló tisztán vallásos oskoláink vallásos szerkezetünknek elválatatlan kiegészítő részei lévén, azok iránti jogainkról s rendelkezhetőségünkről számtalan fejedelmi biztosítások és törvények által szentesített vallásos önállóságunk, vallásos életünk nyilvános veszedelmeztetése nélkül le nem mondhatunk, és erősen meg vagyunk győződve, miszerint a vallásokhoz kötött tisztán vallásos oskoláknak felbontása s községi oskolákká alakítása nem tenne egyebet, mint a nemzetiségek és az eddig Erdélyben példás egyetértésben élt különböző vallásfelekezetek közt a nemzetiségi vallásos féltékenységnek s egyenetlenségnek és surlódásoknak gyászos magvait hintené el."

Az Egyház Képviselő Tanácsnak e komoly, lelkeshangú

felirata eléggé sejteti azon nagy veszedelmet, amely iskoláinkban egyházunkat s egyházunkban magyarságunkat fenyegette. A veszély igazi nagyságát még ennél is jobban leírja az alábbi egyházi határozat. Ugyanis a gubernium április 23-án ismételten megsürgette az egyház válaszát a tanítási nyelv szabályozása kérdésében. E sürgetésre E. K. Tanács a következő felirattal válaszolt:

„A magas Helyhatóságnak idei (1857.) febr. 3-ról mult évi $\frac{26150}{3773}$ sz. alatt költ intézvénye következtében, mely szerint az Egyházi Tanács arra szólított fel, hogy tanodáink állapotjához alkalmazólag saját véleménye kíséretében táblás kimutatásokat terjesszen fel az iránt, hogy jelenleg azokban a tanítási nyelv melyik? ezentúlra s jelesen a közelebbi 1857/8-ik isk. évben, mely tárgyakra nézve lesz a tannyelv a német? a tanítók közül ki fog német nyelven tanítani? és az algimnáziumokban melyik hazai nyelv marad tanítási nyelvül? a kolozsvári, székelykereszturi és tordai tanintézteinkről a kivánt táblás kimutatásokat* ide rekesztve, bátorkodunk tiszteletteljes felfejtésünket a következőkben tenni meg:

A fent tisztelt magas intézvény értelme oda menvén ki, hogy az anyai nyelv előbb egyes tanulmányokra nézve, utóbb azonban általánosan tannyelvvé emeltessék,** — nem tehetjük, hogy ezuttal is az 1853-ik évi nov. 20-ról 346, 1854-ik évi jan. 21-ről 11 és 1855-ik évi márc. 11-ről 64 szám alatt tett felterjesztéseinkre ne hivatkozzunk, melyekben egész vallásközönységünk meggyőződéséből kifolyólag tisztelettel felterjesztettük, hogy tanodáinkban az oktatási nyelv egyedül az anyai magyar nyelv lehet, mely akkoron kifejezett meggyőződésünket az azótai folytonos tapasztalat s e tárgynak minden oldalról komoly megfontolása is nem hogy gyengítette volna, sőt hova-tovább még szilárdabbá tette.

Feleslegesnek látjuk azon lélek- és nevelésitani elveket részletesen elősorolni, melyek egyházunkat törvényes jogánál fogva már régen arra birták, hogy kizárólag magyar ajkú növendékeit ne idegen, hanem anyai magyar nyelven nevelje és tanítsa.

* E táblás kimutatások közlését elhagytam,

** E nem egészen szabatosan szerkesztett mondat azt jelenti, hogy a birodalmi miniszter intenciói szerint előbb csak bizonyos tárgyakat kell németül tanulni, később mindent, mert hiszen — — később (így gondolták akkor Bécsben) amúgy is minden magyarnak német lesz az anyanyelve.

Midőn ezelőtt régebb a latin vala a tanítási nyelv iskoláinkban, a legkézzelfoghatóbban volt módunk tapasztalni káros következtetését azon visszás és természetellenes eljárásnak. A gimnázialis tanfolyamra szánt drága idő, mely alatt az ifjaknak tehetségeik általános kiképzése és fejlesztése mellett tudományt tanulniok, hasznos ismereteket szerezniök kellett volna, a tudomány eszközének egy idegen nyelvnek sokakra nézve nem is sikerülő elsajátítására pazaroltatott el. Hányszor történt, hogy némely különben jól alkotott, de a tannyelv felfogására nem elég képes ész kifejetlenül és bután volt kénytelen maradni, az anyai nyelven oly könnyen megszerezhetett tudományos ismeretek előtte az idegen tannyelv rejtekében lévén hozzájárhatatlanul elzárva. Nem csuda tehát, ha az egész mivelt és tudományos világ józan elméletre alapított gyakorlat nyomán már rég elítélte azon természetellenes rendszert, hogy az iskolákban idegen nyelv legyen a tannyelv s az anyai nyelvnek természetes jogaiba való behelyeztetése által megalapította azon észszerű elvet, hogy mindenki csak azon nyelven képezheti leginkább magát és a tanuló azon mód és eszközök által juthat leginkább az igényelt tudományos ismeretek megszerzéséhez, mely legtermészetesebb, s annál fogva legbiztosabban vezet a kívánt célra s ez az *anyai nyelv*, mely a gyermekkel születik és fejlődik, melyhez fogalmi kötvék, melyet az iskolába léptekor már képezve bír s melyet nem kell még előbb ekkor nagy fáradsággal, idővesztéssel és mégis bizonytalan sikerrel magáévá tennie.

De különben is ha szintén lehetséges is, hogy valaki valamely idegen nyelvet annyira elsajátítson, hogy azt egyénileg tudományos, vagy gyakorlati céljaira sikerrel használhassa, de felette nehéz, sőt mondhatni, csaknem lehetetlen azt oly tökélyre vinni a tanulónak a gimnázialis tanfolyam alatt, hogy őt a tudományok nehézségeivel küzdésben az ismeretlen és csak most valahogy eltanult nyelv tetemesen és károsan ne gátolja; a tanítónak is szinte lehetetlen úgy tanítani idegen nyelven, hogy gyakori kölcsönös értetlenségek ne forduljanak elő a tanulók értelmi haladásának rovására s az iskolai tanfolyam kívánt eredményének veszélyeztetésével.

Már csak ezen általános elvek is világosan mutatják, hogy a magyar ajkú tanintézetekben a német nyelvnek tanítási nyelvül felvétele amellet, hogy az gyakorlatilag kivihetetlen, következé-

seiben is ellenkezik a gimnáziumok céljával, mely nem az, hogy egy idegen nyelv minden áron megtanultassék, hanem az, hogy a növendékeknek erkölcsi nevelés és kívánt tudományos kiképzés adassék. De amellet egy ily intézkedés mind vallási, mind nemzetiségi tekintetben is a legnagyobb aggodalmakat kelthetné.

Mi vallásközönségünket illeti, vallásunkkal s egyházi szervezetünkkel minden tanintézeteink a legszorosabb és elválaszthatatlan kapcsolatban állanak, azokat egyedül boldog emlékezetű elődeink alapíták s egyedül vallásközönségünknek szent vallásunkért s annak érdekében hozott folytonos áldozatai tartják fenn.

S valamint szent vallásunkkal tanintézeteink szoros kapcsolatban vannak, úgy attól nemzetiségünk érdekei is elválhatnak, mert vallásközönségünk tagjai mind magyarok és székelyek és kirekesztően magyar ajkúak s innen tanintézeteinknek amellet, hogy hív alattvalókat és hasznos honpolgárokat nevelnek, főfeladta különösen az is, hogy magyar vallásközönségünk számára magyarul beszélő, magyarul gondolkodó s egyszerűsmind a célnak megfelelő ismeretekkel is bíró papokat, tanárokat és iskolatanítókat képezzenek; s miután jelenleg édesanyai nyelvünk továbbképzése s művelése sajátlag csak az egyház és iskola körére szorítkozik, vallásközönségünk, mind vallásos, mind nemzeti életére nézve méltán aggódhatnék akkor, ha az anyai magyar nyelv, mely művelődésének, valódi képződhetésének s fejlődésének egyetlen és természetes eszköze, saját áldozataiból fenntartatott és tisztán magyar ajkú tanintézeteinkben egy, vallásközönségünk tagjaira nézve idegen nyelv miatt nemcsak hogy hátra tétetnék, de épen ki is rekesztetnék.

S miután elődeink vallásunk és vallási művelődésünk érdekében tették alapítványaikat és hitrokonaink e szellemben és ezen feltétel alatt hozták közelebből is és hozzák tetemes áldozataikat, — ezen Egyházi Tanácsnak lelkiismeretes kötelessége azokhoz ezen túl is kegyeletesen ragaszkodni, sem vallásos életünket, sem nemzeti művelődésünket egyetlen idegen nyelvnek megtanulásáért áldozatul hoznunk nem lehetvén, és pedig annyival kevésbbé, mivel ezen nagy áldozat gyakorlatilag még akkor sem volna szükséges, ha netalán az iskoláinkban tanuló növendékek közül vagy egynek kenyere meg-

szerzése vagy életmódja biztosítása kívánná is azt. Ugyanis vallásközönségünk meglévén győződve a német nyelvnek, mint nyelvnek, mind irodalmi mind társadalmi fontosságáról, annak mint nyelvnek tanítását még az új tanrendszer keletkezése előtt már régebb iskoláinkba behozá s erre, miután kötelezett tantárggyá vált, még nagyobb gondot fordíta, valamint az érettségi vizsgálatok alkalmával is arra különös tekintettel volt. Már régibb intézkedéseink célszerűségének elég tanubizonysága az, hogy hitrokonaink közül számosan egyedül az iskoláinkban vett oktatás alapján eléggé alkalmasakká váltak német nyelven is hivatalokat folytatni; s miután egy szaknyelvbenei képességet legfőképen az élet és gyakorlat s nem pedig egyedül az iskola adhatja meg, ezentúl is növendékeinknek oly képzettséget kívánunk adni, hogy az iskolából kiléptökökkel általános tudományos fejlettségök és ismereteik mellett a német nyelvben is — mint művelt s hasznos nyelvben — oly alapos képzettséggel bírjanak, hogy az államszolgálat bármely ágára is, ha különben erre kedvök és tehetségök van, könnyen teljesen kiképezhessék, alkalmazhassák magokat. Hogy ezen eljárásunk nemcsak okszerű, hanem a célnak is teljesen megfelelő, a legvilágosabban tanusítja szász rokonaink példája, kiknél iskoláinkban a tanítási nyelv még akkor is saját anyai német nyelvük volt, mikor a közigazgatási és hivatalos nyelv nem német vala, s mégis amellet, hogy sok hasznos és művelt polgárokat adtak a hazának, teljes számban tudtak kebelökből az állam szolgálatára is jól kiképzett egyéneket kiállítani. De különben is körülményeinket tekintve nemcsak jogosnak, hanem igazságosnak is azt tartjuk, hogy vallásközönségünknek s növendékeink többségének érdeke vétessék a tanügy elrendezésében egyedül tekintetbe s ezen önkényt mutatókozó érdek a nagy többségnek alig egy-két növendék netaláni magánérdekének ne rendeltessék alája és pedig annál kevésbbé, miután ezen egy-két egyénnek is célja elérhetésére nézve — amint fennebb felfejtettük — út és mód elég nyújtva van.

Mindezeknél fogva midőn amellet nyilatkozunk, hogy tanintézeinkben egyedül és kirekesztőleg anyai magyar nyelvünk lehet a tanítási nyelv, egyszersmind Felséges uralkodónk atyai kegyelmébe is tántoríthatatlan bizalmunkat helyeztetjük, legteljesebben meglévén győződve, hogy ő császári királyi apostoli Felsége szent vallásunknak törvények és fejedelmi

biztosítások által sokszorososan szentesített jogait valamint elismerni méltóztatott, úgy azokat sértetlenül fenntartani is kegyeskedend, mihez képest bátor kodunk hivatkozni többek közt a Leopoldinum Diploma I. pontja ezen biztosító szavaira: „In causa . . . etc.“ Továbbá az 1791. évi 55-ik törvénycikknek következő kifejezéseire: „Ad conciliandam . . . etc“ Törvényes jogunk s ebből folyó gyakorlatunk és önálló hatáskörünk megerősítésére szolgálnak az „Entwurf der Organization der Gimnasien und Realschulen in Oesterrich“ 17-ik §-ának 1, 2 és 4-ik pontjai. Minélfogva midőn anyai magyar nyelvünk Erdély igen jelentékeny népességének mívelt és kifejlett irodalommal bíró anyanyelve s tehát az országban hazai nyelv; midőn kirekesztően magyar ajkú vallásközönségünk tanintézetei tiszta magyar népessége szükségéinek egyedül csak az felelhet meg, s midőn végre tanintézeteink fennállása anyagi szükségéit magyar ajkú vallásközönségünk saját vagyonából fedezte és fedezi, fennebb a tannyelv iránt tett jogos és tisztelettelos nyilvánításunk egyszersmind összhangzásban van az említett §-ban kimondott okszerű, méltányos és a gyakorlati életbe csakis egyedül átmehető elvekkel is, — s meg vagyunk győződve, hogy azokat a körülményeket s az indokok nagy fontosságát tekintetbe véve, a magas kormány is méltányolandja.“

Az E. K. Tanácsnak ezen határozott hangú, erélyes és mély hivatásérzetről tanuskodó válasza után a birodalmi kormány egyházunknál többé nem kísérletezett a tanítási nyelv megváltoztatásával.

Volt azonban még egy kísérlete a germanizálásra. Ez az volt, hogy elrendelte, miszerint a jövőben csak az osztrák egyetemek tanárvizsgáló-bizottságai előtt vizsgázott tanárok taníthatnak iskoláinkban. Erre vonatkozólag E. K. Tanács a Guberniumhoz az alábbi felterjesztést intézte: „A cs. kir. magas helyhatóságnak 1854 ápr. 27-ről $\frac{6575}{879}$ 1856 dec. 8-ról $\frac{20637}{2442}$ s 1857 márc. 20-ról $\frac{3143}{494}$ számok alatt költ rendeletiben foglalt, a tanítók szigorlatát tárgyazó intézkedésekre nézve Egyházi Tanácsunk, komoly megfontolás után, állhatatosan meggyőződött abban, hogy azok vallásfelekezetünk iskoláira nem alkalmazhatók.

Ugyanis miután vallásfelekezetünk iskolái érdekében hosszú évek során hozott tetemes áldozatok következtében azon helyzetben van, hogy iskoláira nézve biztató reményekkel

nézhet a jövőbe s már jelenleg is rendszeresített állapotban minden lényegesebben megfelelnek azon kívánatoknak, amelyeket a nevelés és oktatás célja megkíván, minden kétségen kívül most is hivatva van azon százados gyakorlat és sarkalatos törvények által megszentezett és igen természetes joga gyakorlatára, hogy a kebelében levő tanintézetek s gimnáziumok felől, melyeket maga állított és saját költségén tart fenn, szabadon és függetlenül rendelkezessék.

Ezen egyházi szerkezetünktől el nem választható autonómiának kifolyása lévén a vallásfelekezetünk iskolái mellett alkalmazandó tanítók megválasztása, elbocsátása felőli intézkedés is, azt mindig teljes érvényben gyakorolta s ezután is arról le nem mondhatólag gyakorolnia kell az Organisations Entwurf 11. §. 2-ik pontja s 104. §. 2-ik pontja szerint is. Miből okszerűen következik, hogy a gimnáziumainkban alkalmazandó tanítók képessége felől határozni csakis Egyházi Tanácsunknak kötelessége és joga, mint hitfeleink által a nevelés és tanítás vezetésével megbízott testületnek.

Egyházi Tanácsunk a legnagyobb készséggel öleli fel ugyan mindazt, amit tanintézeteink virágzása s előhaladására előnyösnek gondol s bizonyosan, ha iskoláink érdekében szükségesnek látná, sietne felhasználni azon alkalmat is, hogy alkalmazott vagy ezután alkalmazandó tanítóit a Bécsben, Prágában, Lembergben és Innsbruckban felállított vagy ezután még másutt is felállítandó Vizsgáló Bizottmányok valamelyike eleibe állítsa, de meggyőződése szerint a saját maga megnyugvásán és elhatározásán kívül ezekre nézve minden további vizsgálat és intézkedés felesleges és szükségtelen. Ugyanis hitfelekezetünk kebelében levő gimnáziumaink mellett a tanítók egyszersmind nevelők is, oly felelős nevelők, kiknek kezeibe teszik le hitrokonaink gyermekeiknek nemcsak tanítását, hanem azoknak teljes képeztetését, vallásos és erkölcsös növeltetését s ennél fogva jövőjé boldogságát. Igen természetes tehát, hogy Egyházi Tanácsunk hivatalos kötelessége és hivatása fontosságának érzete mellett hitrokonaink iránti vallásos buzgalmától és önérdékétől vezéreltetve, mindig a legnagyobb óvatossággal és lelkiismeretességgel szokta választani a tanítókat, mégpedig kirekesztőleg csakis hitrokonaink közül, kiknek rendesen egyszersmind vagy felszentelt papoknak vagy pedig papi jelölteknek is kell lenniök, tehát mindig olyanokat, akik kora gyermek-

ségöktől fogva Egyházi Tanácsunk szeme előtt és szárnyai alatt nevedekve, azoknak mind képességek és tanítói hivatalra alkalmas voltok, mind erkölcsi magokviselete teljesen ismeretes és akiket a tanítói hivatalra eleintén saját kebelében saját felvigyázata alatt, később külföldi egyetemeken képez és képeztet. Mely eljárás mellett a megválasztáson és alkalmazáson kívül Egyházi Tanácsunk körén kívül eső minden más vizsgálat felesleges. Ugyanazért Egyházi Főtanácsunk az iskoláiban alkalmazandó tanítók alkalmazása körül eddig követett, a gyakorlat és dolog természeténél fogva célirányosnak tapasztalt, a Leopoldinum Diploma 1, és 3. pontjaiban s az 1791. évi 55-ik articulusban is számos fejedelmi biztosítások s más törvények által is biztosított eljárásában és szokásában ezután is megmaradni kíván.“

E felíratí válaszá után a birodalmi kormány egyházunknál beszüntette további germanizáló kísérletezéseit. Hogy azonban a protestáns egyházak elleni támadása másutt nem szűnt meg, sőt a következő években a legádázabb küzdelemmé fejlődött ki, azt tudjuk. Ennek elbeszélése azonban külön tanulmány tárgyát képezhetné.

Amíg egyházunk vezetősége, élén kaáli Nagy Elek főgondnokkal és Székely Mózes püspökhelyettes főjegyzővel, ilyen erélyesen küzdött hitünk, fajunk és magyar műveltségünk sértetlen megóvásáért, addig Paget János sűrűn írott leveleiben részletesen informálta az angol unitáriusokat erdélyi hitrokonaink sorsáról, felhíván őket a gyors segítségre. Levelezésének meglepő eredménye lett. 1858 május 1-én kaáli Nagy Elek főgondnok az E. K. Tanácsnak azt jelenti, hogy „angol hitrokonaink 1231 font sterlinget, 12 shillinget és 4 penst küldöttek vallásközönségünk pénztára gyarapítására, mely (akkori) osztrák értékű 13414 forint 56 dénárban kereskedő Ditrich Sámuel által kifizettetett,“¹ Majd pedig ugyanezen (1858) év szeptember ele-

¹ Az 1859. évi E. K. Tanács jegyzőkönyvének 144-ik pontja. Az itt olvasható köszönő levélben már említés van téve az akadémiták segélyezéséről is. E segélyösszeg történetét Fretwell János később így adta elő: „Midőn 1857-ben az erdélyi unitárius egyház a császári kormány rendelete miatt abban a veszélyben forgott, hogy felsőbb tanintézeteket bezárják, mivel nem tudnak elég tanárt állítani be, Paget János az angol unitáriusokat a Britt és Külföldi Unitárius Társulat útján értesítette a helyzetről és az angol unitáriusok felfogták a helyzet komoly voltát s tizenháromezer forinton felüli segélyt küldöttek.“ (Unitárius Közlöny, 1892. évi foly. 107. l.)

jén Tagart Edward, a Manchester New Collége gondnoka és az University Hall tanácsosa leánya Lucy kísérelében Kolozsvárra jött. Egy hétig maradt itt, mint Paget vendége. Ez idő alatt nagy szorgalommal tanulmányozta az itteni viszonyokat. Szeptember 23-án írott levelében¹ ezek olvashatók: „Láttam az unitáriusok iskoláját itt és Tordán; vasárnap én és Lucy jelen voltunk az istentiszteleten és hallottunk egy magyar beszédet, amelyből egy szót sem értettünk. Istentisztelet után jelen voltam a Consistorium gyűlésében, amelynek tiszteletbeli tagjává neveztek ki. Én egy rövid beszédet tartottam angol nyelven, melyet Paget úr németül adott elő.² Holnap fényképeznek s arcképem látogatásom emlékéül a Consistoriumban marad. Csütörtökön a professzorok közül kettő és az igazgató velünk ebédeltek. Ma a tordai iskolát és templomot látogattam meg, hol a népesség $\frac{1}{8}$ -a unitárius; mikor megérkeztem és eljöttem,

¹ Életrajzát a Keresztény Magvető I. kötetében közölte Ferencz Józsi.

² E beszéd mindenképen megérdemli, hogy 70 évvel elmondása után nyomtatásban is megjelenjék. Én a Buzogány által egybeállított Emlékkönyvből idézem:

„Tagart Edward beszéde, melyet az Egyházi K. Tanácsban angol nyelven tartott s azután írásban is beadott.

Köszönöm önöknek, uraim, azon megtiszteltetést, hogy consistoriumok tagjává választottak. Igen örvendek, hogy személyesen és itt Kolozsvárt, biztosíthatom önöket az angol unitárius keresztények önök iránti rokonérzelmei felől.

Azon nemes törekvés és nagylelkű áldozatok, melyeket önök tettek, hogy az osztrák kormány kívánatainak eleget tehessenek, hogy állásukat és függetlenségüket megvédhessék: a mi legnagyobb bámulásunkat és tiszteletünket költötték fel. Ösztönöztetve barátunk, Paget úr előterjesztései által, ki szerencsére önök közt lakik, egy összeget gyűjtöttünk, melyre nézve kérjük önöket, fogadják el azt, mint mély rokon érzelmünk bizonyítékát s mint gyarapítását azon eszköznek, mellyel függetlenségüket fenntarthatják. Reméljük, hogy társadalmi erejük és befolyásuk ez által is gyarapszik s hogy így képesek lesznek azon szent elvek terjesztésére, melyeket angliai és amerikai hitrokonainkkal vallanak.

Én részemről mindig nagyon érdekelve voltam azáltal, hogy Erdélyben unitárius egyházak léteznek, melyek történelme a reformáció első századával kezdődik. S most különösen örvendek, hogy valahára meglátogathattam önök kollégiumát, iskoláit, templomait. Oly időben jöttem én ide, midőn önök ezen egyszerű hit iránti buzgalmuknak oly zálogát adák, melyet csak Isten iránti szeretet tehet az emberiség jóllétének, értelmesedésének, szabadságának, boldogságának gyarapítására. „Hol Isten lelke van, ott van a szabadság” — mond a pogányok apostola.

Isten segélje meg önöket nagy munkájokban, s az Ő áldása maradjon önökön most és mindörökre.”

mintegy 140 tanuló sorba állva örömkialtásokkal üdvözölt.“ Látogatása egyformán szólott az unitáriusoknak és az erdélyi összes magyaroknak. A unitáriusok számára egyfelől biztosította továbbra is az angol pénzsegélyt, másfelől előkészítette s egészen a tényleges megvalósulásig vitte előre azon szándékot, amelyet Tagart a Brit és Külföldi Unitárius Társulathoz írt levelében eképen határozott meg: „A papságra menendő erdélyi magyar ifjak számára a londoni egyetemenél tétessék olyan alapítvány, mely által legalább egy pár ifjúnak ottani tanulmányára alkalom nyíljk.“ E célra maga járult a jó példájával elől. Alapítványa 1860-ban lépett életbe. E cselekedeteivel Tagart feledhetetlen emléket hagyott maga után az erdélyi magyar unitáriusok emlékezetében. Utjának másik — titkos — célja volt Kossuth angol hívei számára megbízható információkat szerezni a magyarság helyzetéről és hangulatáról. Ugyanis az angol-magyar unitárius kapcsolatnak további sorsa ettől kezdve nagyon szorosán összefüggött Kossuth Lajosnak és társainak emigrációs mozgalmaival.

(Folytatjuk.)

BRASSAI SÁMUEL.

Ha a kolozsvári unitárius kollégium nemes izlésű palotájának kapuján belépsz, kedves olvasóm, az előcsarnokban jobbról Brassai, balról Berde mellszobra ötlík szemedbe. Ez a két szobor beszédes szimboluma a mi hálánknak és kegyeletünknek. Hálánknak azért, mert ez „áldott anya“ sok-sok ezer tanítványa között nem volt talán egy sem, aki olyan fejedelmi bőkezűséggel fizette volna vissza mindazt a jót, mit az intézettől vett, mint ez a két jóltevőnk. Berde az egyház anyagi küzdelmei és nélkülözései között fejedelmi alapítványával jó segítségére az egyháznak, tesz cipó-alapítványt egy csomó székely fiú részére, hogy megnyissa előttük, hogy megnyissa rajongásig szeretett székely vérei előtt a művelődés és társadalmi felemelkedés útjait. Alapító levelének minden szavából, minden intézkedéséből az a vezető eszme csendül ki, hogy a vagyon nem cél, csak eszköz a közműveltség megszerzésére. És Brassai ismeretekben és gondolatokban gazdag lelkének egész kincstárát önzetlenül és nemes szenvedéllyel tárja fel és áldozza nemzete tanítására és nevelésére, a műveltség és ismeretek terjesztésére. Egy századra terjedő hosszú életének

egyetlen nemes és önzetlen szenvedélye : a tanítás, az ismeretek, a gondolatok, az igazság terjesztése, népe kulturális emelése. Ezt a termékenyítő munkát felekezeti korlátok között kezdette. De e korlátok igen szűk tért nyújtottak neki. A tanári katedra és a tanterem falain túl terjedett az ő elméje fénye, mely sötét zúgokat világított be és szívének meleg, forró szenvedélye, mely nemzete tanításával nyert kielégülést.

Brassai hosszú élete és tudományos működése a magyar nemzet politikai történetének és a magyar kultúra fejlődésének dicsőséges korszakára esik. Az 1000 éves Magyarország történetében nem volt olyan ragyogó 100 év, amely annyi teremtő lángelmével ajándékozta volna meg a magyar irodalmat és tudományosságot, mint a 19. század. Valóságos csillaghullás, mondja Beöthy Zsolt Wesselényiről szóló emlékbeszédében. Ilyen korszakok nagy nemzetek élettörténetében is csak ritkán fordulnak elő. Görögországban Perikles kora Sokratessel, Platon és Aristotellessel ; Róma történetében Augustus császáré a római szellem kibontakozó teljes virágzásával, a francia klasszicizmus ragyogása, Károly Ágost weimari udvara a Goethe, Schiller, Herderbolygókkal magukban álló csúcspontjai a fejlődésnek, olyan virágzása a szellemnek, minőt nemzetek életfája is csak egyszer termel. A magyar szellemi élet publicisztikai lendületét a Széchenyi, Kossuth, Deák ; költői kivirágzását a Petőfi, Arany, Vörösmarty halhatatlan nevei jelzik. Ebbe az ígéretekkel beteljesítő, reményeket valósító, ragyogó korszakba ágyazódik be Brassai élete és tudományos működése.

Az unitárius egyház története a 19. században nem mutatja ezt a ragyogó képet. A 18. század lelkeket bénító és lankasztó küzdelmeinek bágyadtsága és félelme még hatalmában tartotta a lelkeket. II. József türelmi rendelete megváltás volt a szenvedésektől, de arra már nagyon későn jött, hogy szívünk mélyéből igazán örvendhettünk volna. Addig már igen sokat veszítettünk, már-már a reményt is a jobb jövőben. Aléltság ült a lelkeken. A 19. század első fele a romok takargatásával, a sebek kötözgetésével, az elkábult és megfélemlített lelkek eszméletre, öntudatra ébredésével telik el. A szabadságharc dicsőséges jelenetei és szomorú végződése felrázza a lelkeket tespedésükből. És a néma ellenállás keserű daccal tele hosszú évei után az unitárius öntudatra ébredésnek egy csöndes, lassú menetű folyamata következik, mely a világháború kitöréséig tart.

Ha e század unitárius tudományára visszatekintünk, Molnos, Kővári, Jakáb Elek, Simén Domokos, Kanyaró Ferenc, Péterfi Dénes, Ferencz József tisztelettel övezett neveit találjuk az Aranyrákosi Székely Sándoré, ki költői és Krizáé mellett ki költői és népköltészeti gyűjteményekkel országos hirre emelkedett. Nagy érdemeket szerzett férfiak, elég számosan is vannak. De a hosszú időre, melyre működésük kiterjed, mégis kevesen.

A sort Brassai nyitja és zárja be, de működésének csak egyik része esik az egyházi élet keretein belül. Brassai tudományos hírnevével boldogan büszkélkedünk a kívülállók előtt. Az a mellszobor, mely a kolozsvári unitárius kollégium előcsarnokát díszíti, nekünk drága örökség, de egyuttal szüntelenül emlékeztető: nemcsak dicsőségünk és büszkeségünk forrása, hanem élethivatásunkra elkötelező örök intelem. Brassai nemcsak a 19. század unitárius, hanem általában a magyar tudományosság előharcosai között is a legelső között áll. Az ismeretek nagyon széles és egymástól messze eltérő területein nemcsak feltétlen biztonsággal mozog és otthonos, nemcsak színvonalán áll korának, hanem azt több tudományágban messze meghaladja s a maga saját csapásain járó eredeti gondolkodásával néhány olyan eszmét és gondolatot termel ki, melyek ma is — halála után több mint negyed százévvál — az élet vérkeringésébe és a tudomány rendszerébe beállítandó szellemi értékek.

Gonosz idők járnak ránk. Elvesztettük anyagi életünk alapjait, veszélyeztetve van iskoláink, intézményeink élete és működése. Sokszor meg-meginog hitünk, lelkünk nyugalma és összhangja és bizodalunk is a jövőben. De egyben gazdagok vagyunk: multunk dicsőséges emlékei elvehetetlen birtokunk. Ez az a paradicsom, melyből ki nem lehet minket űzni. Hadd barangoljuk be tehát azokat a területeket, melyeken Brassai a tudás fájáról oly fejedelmi bőkezűséggel szórta szelleme kincseit s vetette jövőnk alapjait.

ÉLETE.

Brassai 1787. június 15-én (?) született Torockószentgyörgyön. Apja, aki Brassai Welmer Sámuelnek írta magát, torockószentgyörgyi unitárius mester, később torockói pap. Anyja kislolyosi Koncz Gergely torockószentgyörgyi unitárius pap leánya,

Krisztina. Szépapja brassói szász volt, ki székely lányt vett feleségül. Nagyapja Welmer Sámuel brassói asztalos, felesége torockói leány, Tóbis Ilona s talán az ő kedvéért hagyja el szülővárosát és telepedik le Torockószentgyörgyön. Ősei tehát apai ágon szászok voltak, de ő csak egy nyolcadrésznyire tartja magát szásznak.

A gyermeket 13 éves koráig apja tanította, aki rajongott a könyvekért és szép kis könyvtárt gyűjtött egybe. „Ha módon lett volna, 300 aranyat elvesztegettem volna könyvekre” — mondja ő, kinek egész évi jövedelme 60 váltó forint. Érdeklődése állandóan éber, sokoldalú, rajong a legmodernebb és legrégibb könyvekért s fél és aggódik, hogy nem tud lépést tartani a világgal. Az első volt, aki a dr. Jenner-féle tehénhimlőoltást megtanulta s a nép között terjesztette. Az iskolára való felügyelést, amiért közte s a „mester” között kellemetlenség is keletkezett, legszentebb kötelességének tartotta. Barátainak figyelmét a legújabb, legjobb könyvekre irányítja. Hatalmas szál ember, derült kedélyű, munkás, minden iránt fogékony. Kiemelem e vonásokat, melyek közösek az apában és fiúban. Édes anyja szenvedélyes virágápoló. A papi lakás körüli virágos kert az ő gondja alatt áll. A gyermek Brassai napokat ül itt, olvasgat, irogat. Első olvasmánya Robinson. Ez ébreszti idegen világrészek iránt való érdeklődését. Olvassa a Kisdedek Tárházát, a Hármas Históriát, Maróthy kis számtanát, tanulja a grammatikát, nem rendszeresen, hanem ha hibát ejt, apja kikeresteti vele a szabályt, amely ellen vétett. Jóformán a maga emberségéből tanul és tesz mindent, mint Robinson. Apja ismeri és megfogadja Rousseau tanácsát: úgy nevelünk legjobban, ha nem nevelünk.

13 éves korában a kolozsvári unitárius kollégiumba kerül; de négy év elvégzése után atyja az országos éhinség idejében 1816-ban haza viszi. Igazgató Molnos Dávid, kinek később utóda lesz. Iskolai életéről, sikereiről nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Legyen elég annyi, hogy 28 éves korában befejezte a bölcselmi tanfolyamot. Ez után házi tanító lesz a Makray-családnál, hol a lányoknak már nyelv- és zongoramestere. Amint maga elbeszéli, az asztalra felrajzolta a billentyüket s így „tanult zenét zene nélkül.” A Makray-családtól a Bethlen-grófokhoz kerül s velők 1833-ban Kolozsvárra, miután egy évvel ezelőtt megjelent nyomtatásban első munkája *A gyönyörűségről*.

Kolozsvár ez időben egy valóságos kis irodalmi központ. A katolikus, református és unitárius főiskolák tanárai, Szilágyi Ferenc, Méhes Sámuel, Koros, a piarista rektor, Gyergyai Ferenc, a senátor, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, Szentiváni Mihály, Gálfy Sándor, a Telekyek, Kemény Zsigmond, Jósika állanak annak a kultúrális, irodalmi és közgazdasági mozgalomnak élén, amely Széchenyi fellépése után Erdély földjén most vetett hullámokat. Brassai 1834-ben lemond nevelői állásáról s Méhes mellett szerkesztője lesz a *Nemzeti Társalkodó*-nak és *Vasárnapi Ujság*-nak. Széchenyi hatására megalakul az úri kaszinó s eszméi fejlesztésére alapítják ezt a közgazdasági lapot. Közben megint útra indul Kendeffy gróf leányaival s míg ő oda van, szorgalmasan küldi cikkeit a lapnak, melyet távollétében Kriza szerkeszt. Már itt kitűnik a legkülönbözőbb dolgok iránt való érdeklődése alapos, széleskörű ismereteivel. Foglalkozik nemzetgazdasági kérdésekkel, cikket ír a politikáról, önnevelésről és művelődésről, a henger- és gőzmalmokról, az első gőzhajóról és vasútról, a sürgönyről, szociális munkásságúlésekről, az első esküdtszékről, a léghajózásról, természeti tűneményekről, koleráról, Anglia gazdagságáról és az alsóbb osztályok rettentő nyomoráról, a bankokról és ezeknek gazdasági jelentőségéről. Ezek a cikkek Széchenyi szellemében íródtak s nemzetfejlesztő és kultúraemelő hatásuk kétségtelen. Világosan bizonyítják, hogy Erdélyben nem a Kossuth lángoló lelke gyújtott, hanem a Széchenyi hideg értelme világított. E lapokon folyt le szenvedélyes hangú polemiája Szilágyi Ferencel (az u. n. Clio-per) és Jósika Miklóssal.

A közvélemény előtt tehát feltűnt nemcsak magas alakjával, borzas hajával, hanem széleskörű ismereteivel és eredeti gondolkodásával is.

A szabadságharc véget vet tanárságának. Március 15-ét, az Uniót lelkesedéssel fogadja, majd 51 éves korában ősz szakállal és hajjal beáll katonának s mikor Urban seregei bevonulnak Kolozsvárra, Pestre menekül. Kinevezik tanárnak a Ludoviceumba, de mikor az osztrák hadsereg betör Pestre, visszatér Erdélybe s résztvesz a szamosfalvi csatában. Világos után eltűnik szemünk elől. Kővári úgy sejtí, hogy mint „nótázott” egyén bújdosik Szatmár megye pusztáin, erdőin. Aztán egyszer csak feltűnik Pesten, ahol Gönczy magángimnáziumában 10 évig tanított. Itt kritikai lapot alapított, zenekritikus volt

Szilágyi Ferenc Budapesti Hirlapjánál, írja logikáját, tevékeny részt vesz az Akadémia osztályaiban.

1859-ben a Kazinczy-ünnep alkalmával az egyház megint tanárnak választja a filozófia és matematika tanszékére. Ez időben szövődik Gyulaival baráti viszonya, aki ez években a kolozsvári ref. kollégium tanára volt. A szabadságharc után az abszolutizmus iskola-rendeletei fölrázták a hiveket, akik öntudatos készséggel áldozva siettek az iskolák megmentésére. Kizáróan szakszempontról üdvös rendelkezések voltak, melyek némi lendületet voltak hivatva adni az iskola belső élete fejlődésének. Brassainak nem volt ideje érdemleges munkára, mert 1862-ben megválasztották az Erdélyi Múzeum igazgatójává, melynek évkönyveit már 1860-tól kezdve 13 évig szerkeszti. Most már 1872-ig, a kolozsvári tudomány-egyetem felállításáig, a Múzeumnak szenteli ideje javát. Közben 1864-ben gróf Mikó elnökkel hivatalos ügyben komolyan összekapott, minek következtében a közgyűlésen bejelentette lemondását. A közgyűlés nem fogadta el a lemondást, bizalmat szavazott neki is, az elnöknek is s Brassai megmaradt állásában. Múzeumkerti kis lakása Erdély legjobbjainak találkozási helye. Ebbe az időszakba esik a darwinistákkal és materialistákkal való irodalmi harca, a módszerről szóló tanulmányai; ekkor olvassa Burnsöt, vitát áll az akadémikusokkal, logikai tanulmányaiban védi és vitatja Stuart Millel szemben a logika deduktív módszerét és foglalkozik a magyar mondattan kérdéseivel.

1872-ben új fordulat áll be sorsában. Felállítják a kolozsvári tudomány-egyetemet s kinevezik az elemi mennyiségtan rendes tanárává s mindjárt az első évben tiszteletbeli doktorrá. Az egyetemnek első prorektora, 1879—80-ban rektora. A rektori széket a *klasszikus nyelvek tanításáról* szóló értekezésével foglalja el s azt fejtegeti, hogy ne legyenek kötelezők a középiskolákban, és hogy az egyetemet meg kell nyitni a nők előtt is. Közben megkapta szanszkrit és indogermán összehasonlító nyelvészet előadására a jogosultságot. 1877-ben Meltzl Hugóval megindították az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*, melytől azonban 4 év múlva anyagi nehézségek miatt megvált. Brassainak több értekezése jelent meg e folyóiratban, melynek mindenesetre meg van az a nagy érdeme, hogy az összehasonlító irodalom-tudomány új módszerét belevitte a köztudatba s hozzájárult ahhoz, hogy Petőfi lírája az egész

művelt világon ismeretessé lett és kellő méltatásban részesül. 1883-ban július 30-án nyugalmazták — megkérdése nélkül, ami sokáig fájdó tövis volt lelkében. A következő telet Olaszországban tölti. Ezután működési tere a Dávid Ferenc-Egyesület, melynek nagytekintélyű, szellemi és anyagi áldozatokat hozó vezető szelleme és elnöke. Cikkeivel, felolvasásaival állandóan kész szolgálni az egyesület céljait. Tanulmányai, elmélkedései ettől kezdve visszatérnek a filozófia kérdéseinek keresztül a vallás és hit problémáihoz. Visszavonul két udvari szobás Monostor-utcai lakásába kedves virágai, komoly könyvei közé. A zongoráról, a zenéről kezei reszketése miatt már lemondott. Belemélyed a szanszkrit nyelv bonyodalmas szerkezetébe s olvassa a Buddha megnyugvást és csendet lehelő tanításait. Olykor felkeresik tisztelői, kikkel örömet elcseveg, vitatkozik és zsémbeskedik. Néha zenélő társaság gyűl össze nála, s ő szeméit lehunyva hallgatja és élvezi az előadást. És olvas és jegyez egész nap. Közben elkölti egyszerű, de kiadós reggelijét és ebédjét.

Igy telnek a napok és évek egymás után. Közeledik születésének 100-ik évfordulója. 1897 tavaszán daganata támad. Beköltözik a Vöröskereszt-kórházba. Ismerősei, tisztelői koronként meglátogatják. Itt fogadta Hubay Jenőt, ki kivánságára Corellit játszotta neki. Junius 15-e közeledett. Az első üdvözlő a király volt. Junius 18-án nagy ünnep volt Torockószentgyörgyön. Az Akadémia, az egyetem, az Erdélyi Múzeumegyesület, az unitárius egyház elküldötték oda üdvözlőket. Junius 24-én reggel halva találták ágyában.

AZ ESZTÉTIKUS.

Brassai, mint esztétikus mutatkozott be az irodalomban. 1832-ben a *Nemzeti társalkodóban* jelent meg első értekezése *A gyönyörűségről*.¹ Ez a folyóirat nem volt alkalmas közeg, hogy rá a nagy nyilvánosság figyelmét felhívja. Eredeti gondolatai észrevétlenül maradnak. Ez a körülmény ugyan lehangozza, de nem csüggeszti el. És nem veszi el hitét és meggyőződését gondolatai valódi értéke felől. Sokkal később

¹ A gyönyörűségről, melyet a Szép-mívek szemlélete vagy hallása okoz bennünk. *Nemzeti Társalkodó*. Kolozsvár, 1832. I. Folytatása: A szép-mívek által okozott gyönyörűségről. II. Aláírás: W (=Welmer. Atyja Brassai Welmer S.-nek írta magát.)

élpanaszolja egyszer Gyulainak, hogy egyedül ő volt az, aki tél-túl figyelmére méltatta az ő esztétikai alapelvét, azt, hogy az esztétikai gyönyörűség oka nem a művészeti tárgyban, hanem lelkünknek az általa felébresztett működésében áll. Anynyira meg volt győződve ez alapelv érvényességében, hogy sokkal később, 1859-ben, a Szépirodalmi Közlönyben A *szépművészetek általános elve* címen másodszor s 1877—78-ban az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*-ban, harmadszor németül is kiadta értekezését Meltzl Hugó fordításában. Kortársai nem vették észre ez értekezését. De mi késői olvasók bámulattal állunk meg előtte. Iskolai tanulmányait adatok hiányában nem kísérhettük kellően figyelemmel. Iskolái végzése után nyomon kísérjük ugyan élete külső folyását, de tanulmányaira, olvasmányaira csak megjelent műveiből tudunk visszakövetkeztetni. S itt egyszerre azt látjuk, hogy kora esztétikai irodalmát nemcsak hogy ismeri, de azt is észrevesszük, hogy az akkori elméletek ellentétes irányú, zűrzavaros áradatában fölényes biztonsággal szemlét tart, bírálatot gyakorol és — *megindul sok tekintetben eredeti és új csapáson*. Milyen a képe az akkori esztétikai tudománynak? Sok termékeny esztétikai gondolat kezd ez időtájt csirázni a külföldi irodalomban. *Hutcheson* a belső esztétikai érzékről értekezik, *Home* a tetszés lélektani folyamatát vizsgálja, *Dubos* Lessinget megelőzően az elme tevékenységéből származó kellemes érzést élettani szempontból elemzi, *Hume* sejteni kezdi, hogy az esztétikai tetszés felkeltésében nagy szerepet játszik a képzetkapcsolódás elve, utána *Priestley*, *Diderot* munkáiban találunk elszórtan sok gondolateltető észrevételt. Ugyanekkor azonban az ú. n. populáris filozófia sekélyes elvei és megállapításai uralkodnak az elmén. A század vége felé megjelennek Kant hatalmas kritikái s az eddig szétszórtan elémerészkedett pszichológiai nyomok a metafizikai speculatio erőrekapásával egyszerre eltűnnek. A külföldi elmélkedéseknek az esztétika magyar történetében azonban Brassai előtt alig találjuk egy-két visszhangját *Szerdahelyin* és *Verseghyn* keresztül.

Ebbe a korszakba esik Brassai fellépése, aki éles látással egyszerre felismeri és visszahelyezi a lelki folyamatokat az esztétikai műélvezés határain belül jogaikba. S ezzel olyan nyomot vág az esztétikai tudomány történetében, melyet ugyan észre sem vettek s követői nem akadtak hosszú ideig, de

amelyre az esztétika később a 60-as években a spekulatív esztétika hanyatlásával a külföldön s nálunk is a 70-es években rálépett (Greguss, Gyulai) s még ma is azon halad. Brassainak ezt a helyes irányt jelölő érdemét a Magyar Tudományos Akadémia is észrevette — 85 év múlva 1917-ben, mikor Jánosi Béla, az esztétika történelmének nagyszorgalmú és helyesen értékelő megírója egy értekezésében¹ felhívta rá a figyelmet. Azelőtti ilyen tárgyú törekvések sikertelenek voltak.²

Melyek azok az értékes gondolatok, melyeknek teljes kifejtése egy rendszeres esztétika alappilléreit szolgáltathatta volna, de amelyeknek részletes kifejtésével a tudomány kárára Brassai adós maradt?

Az esztétika *induktív tudomány*, amelynek egyetlen forrása a tapasztalat. Ma természetesnek látjuk e kijelentést. Az ő idejében, mikor az esztétika a spekulatív metafizika egyszerű függvénye volt, a tett erejével bíró állítás, mely a filozófiai gondolkodás egyetemes áramlatával öntudatosan száll szembe.

„Én az aesthetikát rendíthetetlenül tartom induktív tudománynak s a szép értelmezése kísérleteinek sikertelensége által magamat az inductio egyedül idves pályájáról leriasztani nem hagyom.“ Mint minden más vállalkozásánál, itt is először a módszer kérdésével vet számot. S jelzi, hogy ez értekezése 12 évi indukció eredménye. De eljárásánál két „jogos és ártatlan“ fogással él. Az indukciót megszükiti a művészeti szép birodalmára, kizárván fejtegetései köréből a természeti szépet. A másik „sajátibb és lényegesebb“ fogás az, hogy „nem azokat a tárgyakat veszi vizsgálata alá, melyek a tetszést keltik, hanem magát im e tetszést.“ Tehát már kiindulása tudatosan nemcsak elüt, hanem egyenesen ellentétes a korabeli esztetikusok eljárásával. A szép meghatározását, mellyel korabeli esztetikusok telezúgták a világ fülét, meg sem próbálja, mert tudja, hogy nem vezet eredményre, hanem elindul a maga saját útján.

Az esztetikának tehát nem a metafizikai spekulatio, — mely „hegyire állítja a gulát“ — hanem a tapasztalás az alapja, egyetlen forrása. Az esztétika nem elméleteken nyargal, hanem a tények megfigyelésén és vizsgálatán vezet keresztül.

¹ A lélektani esztétika úttörői Magyarországon. Akad. Értesítő 1917 és Brassai a művészi hatás okairól: Budapesti Szemle 1917.

² Dr. Gál K., Brassai mint filozófus. 1889. Fitz J., Brassai Sámuel. 2. kiadás. Budapest, 1912.

A művészet jellemző vonásai nem a tárgyakban vannak, hanem az élvező lelki állapotában. A kérdést tehát itt is megfordítja s a problémát a külső világból áthelyezi az emberi lélekbe. Ezzel az esztétika lélektani megalapozást nyer s mi megállapíthatjuk, hogy Brassai a *lélektani esztétika úttörője Magyarországon*. Jánosi ebben látja tanulmányának második s „legértékesebb” eredményét. „Eddig igenis objective, vagyis a tárgyakban magában kerestük a szépmesterség sajátosságát tevő tulajdonságokat.” Fordítsuk meg hát a dolgot. „Minthogy a szépművektől okoztatott gyönyörűséget egészen csak magunkban tapasztaljuk, ezt a benyomást vizsgáljuk meg közelebről, fejtjük, daraboljuk fel az őt alkotó egyes érzésekre s amely tárgy alkalmas lesz ezeket felébreszteni bennünk, ruházzuk bizvást arra a szépmű dicső nevezetét.”

A művészeti hatás oka nem az *utánzásban és eszményítésben* van, amint a korabeli esztétikusok végevárhatatlan fejtegetésekben tanítják. Az esztétikai tetszésnek két forrása van: egyik a lelki képességek foglalkoztatása és gyakorlása, amely már magában — habár nem sajátosan esztétikai — gyönyörűséget okoz, de ezt az élvezetet még fokozza a meggyőzőtt nehézség jóleső érzése. Példáiból azt látjuk, hogy itt lelkünk kitaláló, kiegészítő munkásságát érti. A műélvező t. i. a műalkotásban sohasem nyer *teljes* képet a valóságról, az ábrázolt dologról, hanem a mű követeli a szemlélő kiegészítő tevékenységét. Ez a tevékenység a *teremtő képzelet* vagy *fantázia*, melyről Brassai, a különben hideg stilisztá, lendületes, költői szavakkal ír s melyet a művészi lángelme jellemző sajátosságának tekint. Úgyhogy, Brassai szerint, habár a műélvezet korántsem kíván olyan teremtő erőt, mint a műalkotás, mégis vitathatatlan, hogy a művészen az alkotás, a műélvezőben a szemlélés pillanatában működő erők és lelki folyamatok egy lényegűek. Az alkotás is szorosan véve nem egyéb reprodukciónál, minthogy lelkünk teremtő ereje csak abban áll, hogy az érzéki tárgyak képeit más-más rendbe, más összefüggésbe és arányba helyezi. Ez az értekezésnek harmadik figyelemre különösen méltó gondolata.

Ha most lelkünknek ezt a kiegészítő munkásságát közelebről elemezni akarjuk, azt látjuk, hogy az az *asszociáció, képzet-társítás* törvényénél fogva lehetséges. Brassai e törvénynek rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít: a lelki élet olyan gravitációs törvényének tartja, minő a Kepleré a fizikaiban és sajnálja, hogy

Locke nem akadt egy Newtonra, „ki az ideák társítását, mint a pszichológiai világ gravitációja törvényét felkapván“, ezt a lelki jelenségek magyarázására használta volna fel. A műélvezést két lelki működés biztosítja. Egyik maga a mű a maga egyenes, direct hatásával, másik az élvező lelkében felébredő emlékképek. Ezeket a reproductív tényezőket az asszociáció kelti fel. A mű egyenes hatásának már csak az a szerepe marad, hogy a kiegészítő utánteremtést megindítsa. „A szépmesterség által felgerjesztendő képet alkotó egyes vonásoknak már készen kell feltűnni, ha szétszórva is, emlékezetünk tárában; s lelkünk munkás hatása az, hogy ezeket a szépműtől adott jelszóra villámsebességgel összeszedvén egybeállítsa.“ Ezek az asszociációs emlékképek nem mindenkinél azonosak és egyformák, ez az oka annak, hogy a mű hatása egyének szerint különböző lesz. Ha a szükséges emlékek nincsenek meg az öntudatban készen, akkor a várt esemény nem jó létre. A művészet hiába pendít meg egy húrt, „ha szivemben harmoniás visszhangot nem talál.“ Az irodalom és művészet sok beszédes példái közül csak egyet: Szabolcskának a *Grand Cafében* c. versét. Egy párisi kávéházban ül a költő. A terem tele fényvel, ragyogással, jó kedvvel. Az asztalokai fényes urak, ragyogóan öltözött leányok és asszonyok ülnek körül. És ebben a messze, messze idegenben egyszerre csak magyar muzsika szólal meg. És erre a szomorúan sírdogáló nótára a költő szíve csordultig telik meg gyönyörűséget termő bánattal, lelkében felrajzanak a távoli magyar alföld emlékképei, a terem lángjai átváltoznak pásztor-tüzekké, megtelik lelke a magyar alföld életének kedves képeivel, feltűnnek a délibáb, a csárdák, a nyájak, a ménes, a hazai életnek és földnek egy kis darabja életté elevenül lelkében, mert „szíve van tán a nótának.“ De amíg a magyar nóta hangjai ilyen bűvös erővel veszik hatalmukba a költőt, kinek szemei az édes-bús gyönyörűségtől könnyben áznak: a párisi közönség „cifra lányok, fényes urak, asszonyságok“ tovább beszélgetnek, nevetgélnek, mintha nem is hallanák a muzsikát, amely nem szól lelkükhöz, mert szívében nem ébredt „harmonias visszhangzat“ a magyar nóta hallatára. A költő ezt a mély lélektani igazságot intuitív megérzésével utánoszthatatlan egyszerűséggel fejezi ki:

Tudja a jó Mindenható,
Mi is azon sírni való,
Hogy a ménes ott delelget
Valahol egy csárda mellett,
Csárda mellett.

Brassai most azt vizsgálja, hogy milyen arány van az intenzitás szempontjából e két alkotó elem, t. i. a mű által keltett inger és a lélekben felidéződött asszociációs emlékképek között s e szerint az arány szerint a művészeteket bizonyos sorrendbe állítja. A direct hatás a legkisebb a költészetben, de az asszociációs emlékképek hatása a legnagyobb. A szobrászatban „a szemlélő lelke s a művész vésője csaknem egyenlő mértékben munkálkodik.” A festészetben a tárgyak körvonalai — amint Brassai mondja: „körülrajzai” — a színek, árnyékolás „már magukban is igéző ingerrel bírnak s a lélek munkáságának keveset hagynak a kép kiegészítésére,” tehát erősödik a külső inger s ennek megfelelően gyengül a közvetített. „A zenét a többi művészetekhez s a szépművek benyomásának előadott elvéhez igen vékony fonal tartja.” Jegyei, a dallamba s öszhangba szerkesztett hangok oly ingerrel hatnak, hogy lelkünknek kevés módot engednek munkálkodásra. „Noha Brassai — mondja Jánosi — itt is inkább jelez s adós marad a részletezéssel, megvan az a kétségbevonhatatlan érdeme, hogy a képzetársítás esztétikai jelentőségét méltányolta oly időben, mikor a korábbi s azóta jóformán elhangzott s elfeledett külföldi asszociációs esztétikának nálunk még nem támadt visszhangja.” Jánosi ez állításában egy tévedést helyre kell igazítanunk. Ő Brassai ideje előtről külföldi asszociációs esztétikáról beszél. Ez tévedés. Az angoloknál Burke és Home, a németeknél Herder művei itt-amott elejtve nyújtanak némi adatot arra, hogy az asszociáció szerepet játszik nemcsak a lélektanban, hanem az esztétikában is. De e korban asszociációs esztétikáról beszélni — korai.

Brassai tehát a képzetek kapcsolódásának fontos szerepét az esztétikában nálunk először vette észre s először adta egy asszociációs esztétikának alapvonalait, jóval korábban, (44 évvel), mint Fechner, aki a németeknél hasonló módon harcol a metafizikai alapon álló deduktív módszerrel dolgozó esztétikák ellen. Brassai gunyolódik Vischernek hat kötetes deduktív esztétikájával s nem tudja ráadni a fejét, hogy elolvassa. Fechner szembeállítja az Aesthetik von Oben-nal az Aesthetik von Unten-t s amazt agyaglabú óriásnak mondja. Fechnernek, aki nem céhbéli esztétikus, az a nagy érdeme, hogy az asszociációs esztétikai nagy jelentőségét nemcsak észrevette, hanem részletesen és rendszeresen kifejtette. Az a mód, ahogy az egyenes,

direct inger és a közvetett, asszociációs emlékképek különböző arányait látja az egyes művészetekben, csodálatosan egyezik a Brassai felállította sorrenddel.

Ime, a magyar tudomány megelőzi a németet, de a magyar tudományos világ észre sem veszi 1917-ig, hogy minő értékes, figyelemreméltó kezdő lépések történtek az esztétikai tudomány életében nálunk. Brassai mélyen meg volt győződve 12 évi indukció gyümölcseként megérett alapelvei helyességéről, mit bizonyít az is, hogy értekezését változtatás és bővítés nélkül még egyszer magyarul s harmadszor németül is kiadta, de egyik sem keltett figyelmet.

Sajnálni lehet azonban, hogy alapvető gondolatai részletes kifejtését meg sem kísérelte. Az asszociáció elvét nem alkalmazta az összes esztétikai jelenségekre. A természeti szépet elválasztja a művészeti széptől. Egy élőfa látása hidegen hagy, míg ugyanannak a fának híven megfestett képe tetszést kelt. Miért? Azért, mert az előbbi kép formálását lelkünk „mintegy szenvedőleg és tudta nélkül teszi meg”, míg az utóbbinál „ez az önkéntesség nélkül való és szinte mechanikai munka nem elég”, hanem szükséges lelkünk kiegészítő munkássága. Nemcsak „az előadott másról” csinálunk ábrázolatot, hanem az előképül szolgált eredeti valóságról is s ezért egybevetjük a kettőt. Ez az egybevetés azonban a természeti tárgyaknál nem történik meg s ezért az asszociáció működésének itt nincs szerepe.

Az asszociáció elmélete Brassait itt egy olyan gondolatra vezeti rá, amellyel a modern esztétika a műélvezés lényegét magyarázza. Ez a *csalódás, az illuzió* elmélete. A műalkotás ugyanis sohasem adja a valóságos tárgyat a maga teljességében. Az a valóságnak csak vázlatos és kivonatos képe, melyet a képzelet „önerején” önmagából egészít ki s hozzáadja azt, ami a mű életteljességéből hiányzik. Így az élvező lelkében a kép kiegészül, az élettelen étellel teljessé lesz, a művésztől adott, az élvező alanyból és alanytól hozzácsatolttól a valóság színét kapja s csalódást keltő erejű lesz. Ez a *mai esztétika illuzió-elméletének lényege* is. Brassainál az asszociáció eszköze lesz az illuzió-keltésnek, t. i. a művész jegyeivel képzeletünket megindítja s midőn lelkünk az érzéki és az asszociációs emlékképeket teremtő munkájával összeolvastja, ezzel a valóság látszatát kelti. A költő a festői szókkal, új fordulatokkal, a ritmus és rím használatával, alakzatok, tropusok alkalmazásával

megindítja az utáneremtő képzelet munkáját. A festő vásznán a testiség észrevétele csalódás; csalódás az is, ha a rajzon vagy festményen az emberi hús és bőr képét véljük látni. Illuzió az is, ha hideg fehér márványszobor ereiben meleg, piros vért képzelünk lüktetni. A haldokló gladiátor ajkáról az utolsó lehelet elröppenését véljük hallani. A Laokoon-csoportról nem tudjuk szemünket levenni, nehogy ezalatt beteljesedjék a szerencsétlen apa szörnyű sorsa. Brassai e példái teljesen fedik a mai illuzió-elmélet lényegét.

A modern esztétika különbséget tesz a közönséges és a művészi csalódás között. Az előbbi tudattalan, az utóbbi tudatos és önkéntes. Az otromba megtévesztési kísérlet a művészetben (szobron parókából haj, testszínű arc stb.) Brassai szerint visszatevését kelt. Brassai azt mondja a hollandi festőkről, hogy művészeti tárgyaiknak temérdekséget és kidomborodást képzelődésünk és önkéntes csalódásunk ad. Ezért kelt gyönyörűséget Laokoon látása, Desdemona megrendítő sorsa, Szent Sebestyén szenvedése, míg a valóságban hasonló látványoktól iszonyodva fordulnánk el.

A csalódás-elmélet mai magyarázói és hívei teljesen egyeznek Brassaival abban, hogy a természetet és művészetet az élvezőre vagy szemlélőre gyakorolt hatás szempontjából élesen elválasztják. A természet teljes, nem szorul kiegészítésre, hozzáadni valónk nincs, nem is lehet. Amit a művész nyújt, az csak „skizzelt kép“, egy darab a természetből, csonka, hiányos, melyet lelkünk utáneremtő ereje tesz teljessé.¹

Brassai érdeme, hogy az illuzió jelentőségét az esztétikai hatásban felismerte és jelezte. Sajnos, csak jelezte, mert cikke csak vázlat „hosszú homályban tapogatózásai után szemébe ötlő világosságsugár, inkább gondolatébresztés.“ Ércerre bukkant, de nem aknáztta ki, csak jelezte, hogy megtalálta. Irányt jelölt, szempontokat adott, épülettervet dolgozott ki, de a felépítést másokra hagyta. Ezek azonban nem jelentkeztek. „Gondolatai és terve azonban mindenkép érdekesek és kivált történeti távlatból határozottan értékesek.“

Jánosi így foglalja össze végső ítéletét erről az esztétikai értekezésről: „Brassai egész sor gondolatot szólaltatott meg nálunk először“, melynek alapján „az esztétikának új és egész-

¹ Lange K. Das Wesen der Kunst, Berlin, 1907. Volkelt, System der Aesthetik. München, 1905.

séges fejlődését lehetett volna biztosítani. Sajnos, e közlemények nem ébresztettek figyelmet: eredeti észjárásról tanuskodó értékes fejtegetései, azt mondhatjuk, nyomtalanul hangzottak el". Utána egy hosszú korszak következik a Vischer és Carrière spekulatív esztétikájával, melyeknek letűnte után a lélektani alap megint elfoglalja helyét az esztétika birodalmában. Megállapíthatjuk, hogy Brassai majdnem 100 év előtti esztétikai gondolatai ma sem a múltéi, hanem a tudomány az esztétikai tetszés és gyönyörűség magyarázására ma is csak az ő eszméivel tud szolgálni.

A művészetek közül nagyon behatóan a zenével és költéssel foglalkozott. A művészetek hagyományos felosztását nem fogadja el, hanem a maga részéről *szellemiekre* (egyedül a költészet) és *gépiesekre* osztja. Ez a felosztás eshetik kifogás alá, de a hozzáfűződő észrevételek nagyon tanulságosak. A költészetben az iskolák mindig károsak voltak s nem emelkedés, hanem hanyatlás korszakát mutatják. Az angol drámairodalmat Shakespeare, a francia romantizmust Hugo Viktor és Lamartine nemcsak kezdték, hanem be is fejezték. És miért? Azért, mert a költészet oly egészen szellemi, oly tökéletesen étheri, anyagot és eszközöket oly lényegébe felvevő és összeolvasztó, hogy minden gépies segítséget merőben nélkülöz. „Minden igazi (költői) lángész megteremté magának az alakot is, melyet követői sohasem tökéletesítettek.“

Foglalkozik a *lángelme* természetrajzával is s hivatásának azt látja, hogy *tökéletest* kell teremteni, nem *újat*, mert hiszen minden teremtés tulajdonképen csak reprodukció. A lángelme nem születik, hanem lesz. Három kelléke van, mely nélkül lángelme nem lehet: természeti tehetség, az egy tárgyra irányzó körülmények szerencsés összetalálkozása és „a mindent legyőző kietlen munka, mely a lehetőséget valósággá emeli.“ A költői hatás a „sugalló geniusz titka“, mire nem taníthat meg senki s a jós és az igazi költő között határvonalat ki bírna húzni? S Fábrián Gábor egy mérges hangu polemia után azzal adta ki rá a mérgét, hogy a „költészet terén merő nullának tekinti a jó öreget.“*

(Folytatjuk.)

* Ez a Brassai-tanulmány tulajdonképen az *Unitárius Könyvtár* részére készült, de minthogy ott bizonyos pénzügyi nehézségek miatt nem jöhet, itt adjuk folytatásokban.

UNITÁRIUS NAPOK KOLOZSVÁRT.

1926. szept. 18—21 napjai történelmi jelentőséggel bírnak az unitárius egyház életében. Különösen két kimagasló esemény tette örökre feledhetlenné e szép napokat. Az egyik Ferencz József püspök püspöksége 50-ik évfordulójának a megünneplése. A másik a kolozsvári főgimnázium vendiákjainak találkozója, Külön-külön is nagy jelentőségű események. De a kettő együtt örökre feledhetetlen lesz mindazok lelkében, akik tanuja és részesei lehettek. E két kimagasló esemény körül csoportosultak a jelzett napok többi eseményei, amelyekről mi krónikai sorrendben a következőkben emlékezünk meg:

I. AZ UNITÁRIUS LELKÉSZKÖR KÖZGYŰLÉSE.

Az ünnepségek sorát a Lelkészkör közgyűlése vezette be, amely szept. 18-án folyt le. Közének után *Bálint Ödön* lelkész magasan szárnyaló szép imádságban fohászkodott az Istenhez. *Kovács Lajos* elnök lelkes beszéddel nyitotta meg a közgyűlést, megemlékezve a jubiláló főpásztorról s Isten áldását kérve további életére és munkásságára. Jegyzőkönyv olvasás után titkári jelentés következett, amelynek az volna a hivatása, hogy a vidéki körök egy évi működéséről adjon hű képet. Azonban ez alkalommal is csonka jelentéssel volt kénytelen a közgyűlés megelégedni, mivel a vidéki körök egy része nem küldött be jelentést. Pedig amint a felszólalásokból megállapítható, a munka folyt. *Balázs András* sz.-derzsi lelkész arról tett jelentést, hogy a Kuti-féle egyházi beszéd pályázat ismét eredménytelen volt, amennyiben a beérkezett pályaművek nem érdemek a jutalomra s így a kítűzött pályadíjat más irányban fogják felhasználni. Öröndetesebb volt az „Unitárius Szószék”-ről szóló jelentése, mely az idén anyagilag és erkölcsileg egyaránt sikerült. Mi felfogásunkat más helyen mondjuk el részletesebben. A pénztári jelentés után *Máthé Sándor* ujszékelyi lelkész fiatalos tüzzel tartott gyakorlati irányu felolvasást, mely a lelkipásztori munka széles mezőjének egy-egy részletét világította meg. Gazdag és termékeny vita folyt nyomában. A közgyűlésen megjelent *Drummond*, ez a mi lelkes és jó barátunk is,

aki angol lelkész társainak az üdvözlését tolmácsolta. Végül *Benczédi Pál* titkár, aki évek sora óta nagy zaj nélkül, de őszinte lelkesedéssel végezte a titkári teendőket, lemondott e tisztségről, Helyébe *Sigmond József* jánosfalvi lelkészt választották meg.

II. AZ U. I. T. KÖZGYŰLÉSE.

Az U. I. T. folyó évi közgyűlése szept. 18-án d. u. 3 órakor kezdődött nagy érdeklődés mellett. *Ferencz József* püspök és elnök helyett a tagokat ezúttal dr. *Ferenczy Géza* igazgató üdvözölte és nyitotta meg a közgyűlést. *Vári Albert* alelnök ez évi egyházi irodalmi termésünkről mutatott be összefoglaló jelentést, amelynek főbb adatait folyóiratunkban közöljük. *Dr. Borbély István* főtitkár évi jelentésében beszámol a „Keresztény Magvető” utóbbi évfolyamáról. Hivatkozik a rendkívül súlyos nyomdai viszonyokra, amelyek a jövő irodalmi terveinket és törekvéseinket megbéníthatják, ha nem lesz bennünk elég összetartás és áldozatkészség. *Hadházy Sándor*, aki közismert nagy buzgóságával átvette az U. I. T. pénztárát is, teljes és megnyugtató képet ad a társaság anyagi állapotáról is, amelyet a közgyűlés elfogadott. Végül *Th. Wotschke* és *E. M. Wilbur* tiszteletbeli tagoknak választottak.

III. D. F. EGYLETI KÖZGYŰLÉS.

A *Dávid Ferenc Egylet* közgyűlése szept. 18-án d. u. 4 órakor kezdődött szépszámu közönség jelenlétében. A közönség által elénekelt zsoltár után *Ajtai János* homoródalmási lelkész mondott imát, majd *Boros György* ügyvezető alelnök elnöki megnyitót, megemlékezve az elhunyt *Br. P. Horváth Kálmán* egyleti elnök nagy érdemeiről. Azután üdvözölte a gyűlésen jelenlevő *Drummond* urat és nejét. *Drummond* ur hosszabb beszédben válaszolt az üdvözlésre, kiemelve azt, hogy a szabadelvű vallásos gondolkozás milyen nagy hatással van a különböző népek lelki világára. Ő, aki abban a szerencsés helyzetben van, hogy csaknem évről-évre személyesen is érintkezhetik Európában és a többi világrészekben a szabadelvű vallásos gondolkozás alapján álló gyülekezetekkel és ezek vezéreivel, örömmel látja, hogy a szellem, mely ezeket a gyülekezeteiket áthatja, mindenütt nagy hatással van a kulturális fejlődésre és a vallásos elmélyedésre. Együttal tolmácsolja a világ összes szabadelvű vallásos gyülekezeteinek üdvözlését. A közönség élénk érdeklődéssel kísérte az érdekes beszédet s *Drummond* urat a D. F. Egylet tiszteleti tagjává választotta.

Ezután *Dr. Varga Béla* főtitkár titkári jelentése, majd *Gálfi Lőrinc* pénztári jelentése következett. „Az éneklő madarak hasz-

náról" c. pályátételre 1 pályamunka érkezett s ez jutalomban is részesült, szerzője Ekárt Andor IV. éves teológus.

A nőszövetség nevében Dr. Boros Györgyné olvasott fel tartalmas beszámolót, üdvözölve Drummondné asszonyt, mely után a nőegylet tagjai öt órai teát adtak a Leányotthonban.

Sajnálattal nélkülöztük a közgyűlésen Br. P. Horváth Artur egyleti elnök urat, ki betegsége miatt nem jelenhetett meg körünkben.

IV. EGYHÁZI FŐTANÁCS.

Az idei Főtanácsnak messze kiemelkedő történelmi jelentőséget kölcsönöz *Ferencz József* püspök úr püspökségének 50 éves fordulója, amely körülményt folyóiratunkban más helyen méltatjuk. Ugy szintén a Főtanács érdemi része illetékes toll részéről nyer méltatást. Itt csak a külső keretek képét kívánjuk megörökíteni.

Szeptember 19-ikén d. e. 1/29 óraker meleg hangu és tartalmas beszéddel nyitotta meg *dr. Ferenczy Géza* főgondnok a Főtanácsot, hangsúlyozva ezen Főtanácsnak a püspöki jubileum és a Véndiák-találkozó által kiemelkedő történelmi jelentőségét. A megalakulás és tárgysorozat megállapítása után lépett a terembe *dr. Drummond* lelkész, ki megelőzőleg körutazást tett egyházközségeinkben. A belépőt az elnöklő főgondnok a nagy számban jelenlevő tagok meleg óvációja között köszönti, mire a kedves vendég az angol és amerikai testvérek üdvözlétének ad kifejezést.

Időközben megtörténvén a harangozás, a gyűlés tagjai a templomba vonulnak, amely már akkor, mondhatni, zsúfolva volt vallásfelekezeti különbség nélkül, érdeklődő közönséggel, akik tanui kívántak lenni egy, a mi egyházunkban páratlan, de más egyházakban is ritkán előforduló ünnepnek. A közönség *Útő Lajos* énekvezér vezetése mellett énekelte „E szent napon örvendezzünk“ kezdetű szép dicséretet. Azután *dr. Boros György* egyh. főjegyző mondott meleghangu hálaadó imádságot. Majd *Lőrinczi Dénes*, tordai lelkész esperes Lukács II. r-25. v. alapján tartott magasan szárnyaló s az ünnep méltóságához illő alkalmi egyh. beszédet. Az istentisztelet végeztével *dr. Ferenczy Géza* főgondnok az egyház összes intézményeinek, *Gvidó Béla* dicsőszentmártoni lelkész-esperes és főközügyigazgató a lelkészi kar s végül *dr. Drummond* az angol és amerikai egyházak nevében gondolatokban gazdag szép beszédekkel üdvözölték az ötven éves főpásztort. *Ferencz József* püspök meleg közvetlenséggel meghatva mondott köszönetet az üdvözlésekért és főpásztori áldását adta az áhítatos figyelemmel rajta csüngő nagy közönségre.

A templomi ünnepély után közebed volt a kollégium tornatermében, melyen a főtisztelendő püspök úr is megjelent

s a királyra mondott pohárköszöntőt. A Berde-serleggel dr. Szentiványi Gábor háromszéki felügyelő gondnok tartott emelkedett hangú lelkes köszöntőt.

A Főtanács további részre a szokott mederben folyt.

V. A VÉNDIÁK-TALÁLKOZÓ.

A Főtanácsi gyűléssel és püspöki jubileummal kapcsolatosan gyönyörű és örökre feledhetetlen ünnepe volt 370 éves ősi kollégiumunknak is: a Véndiák-találkozó. Itt nem egy-két évben végzett ifjak adtak egymásnak találkozót, hanem körülbelül 70 év termésének a képviselői jelentek meg. Sokan meghallották és megértették a lelkes hangú hívó szöveget s ezért találkozónk impozáns volt. Szept. 20-ikán 9 órakor benépesedett a régi kollégium udvara. Voltak ott az élet alkonyán járó tisztas öregek, az élet delén verejtékező erős férfiak és az élet tavaszának sok szép reménységétől duzzadó ifjak. De a gyermekkori emlékektől mindnyájan megfiatalodva, régi deákviccek és pajzán jókedvtől volt hangos az udvar. Alig sikerült dr. Borbély István jelenlegi igazgatónak lecsillapítani a kedélyeket. Mégis a „Tebenned bízunk” kezdetű ének elhangzása után, ünnepi csendben mondhatta el Mikó Lőrinc, a főgimnázium jelenlegi növendéke szívből fakadó üdvözlését a megjelent vendiákokhoz. Erre Kisgyörgy Sándor vargyasi lelkész és tiszteletbeli esperes, egyike a legidősebb vendiákoknak, válaszolt kedves és tanulságos beszéddel. Erre a diákosan, időrendben felsorakozott tömeg Ferencz József püspök és legidősebb vendiákkal az élén, kigyózó menetben ment át a templomba, hogy ott hálát adjon Istennek a gondviselésért.

A templomban „Szent örömmérsére gyűlt” kezdetű Krizaféle szép himnusz éneklése után Vári Albert, főgimnáziumi vallástanár, buzgó imádsággal emelte a lelkeket Istenhez. Azután dr. Varga Béla teol. akadémiai tanár mondott az erdélyi s különösen a mi középiskolánkat találóan jellemző, tartalmas egyházi beszédet. Istentisztelet végeztével átvonult a sokaság az új kollégium udvarára, ahol az előre elkészített díszes pódiumon foglalt helyet a főtisztelendő püspök úr és Barabás Béla szenátor, körülvéve az isk. felügyelő gondnokoktól. Az ősi intézet üdvözlésére Barabás Béla vendiák volt kiszemelve. Az udvart csaknem egészen betöltő közönség szomjas lélekkel várta, hogy hallhassa ezt a mondhatni európai hírű szónokot. Amikor aztán tárogató-szerű hangja felcsendült s szépen megszerkesztett beszédében idézte a Brassaiak, Krizák s a többi jelesek emlékezetét, fokról-fokra ragadta magával a közönséget, amely szívnem akaró óvációban részécsitette az ősz szónokot. Végül Ferencz József püspök úr főpásztori áldását adta az iskolára s annak vendiákjaira.

Ilyen ünnepi hangulatban vonultunk fel a díszterembe,

ahol *dr. Ferencz József* isk. felügyelő gondnok lelkes és találó szavakban mutatott rá az ősi Alma Mater jelenlegi súlyos helyzetére s melegen üdvözölve a megjelent véndiákokat, az értekezletet megnyitja. *Dr. Borbély István* a patronage eddigi működéséről és a beérkezett adományokról tesz jelentést. Erre leírhatatlan szép jelenetnek voltunk a tanui. Olyanszerű lehetett, mint volt az első pünköszt. Megnyíltak a szívek s ezek megnyitották a tárcákat is. Szegények és gazdagok, öregek és ifjak keltek versenyre egymással, hogy melyik jelenthesse be előbb kisebb vagy nagyobb adományát a Véndiák-alaphoz. Működött a hála és szeretet érzése s 50.000 lejtől le 200 lejig mindenki igyekezett a jelenlevők közül leróni tartozását anyagi ereje szerint. Sőt igen szép összeget ajánlottak fel olyanok is, akik az intézetnek növendékei nem voltak. Mi hálát adunk Istennek, hogy e nehéz viszonyok között ilyen szép jelenet által mutatta meg hozzánk való nagy szeretetét! Azonban ez a szeretet csak pillanatnyi szükségeit enyhíti az édesanyának. De bizunk, mert még sokan vannak a hivatalosak.

Szept. 19-ikén estve műsoros véndiák-estély volt a kollégium tornatermében, amelyen *Perédy György* prologussal, *Jakab Géza*, *br. Kemény János* és *Ligeti Ernő* költeményekkel, *Fekete József* és *Hadházy Sándor* szavallatokkal, *dr. Boros György*, *Pálffi Márton*, *Gyallay Domokos* felolvasásokkal, *Adler Nándor* hegedűjátékával szerepelt. Mindnyájan az intézet növendékei voltak s mostani szereplésükkel is bebizonyították, hogy ez az intézet a kultúra fejlesztésében nem végzett hiábavaló munkát. Az estély anyagilag is erkölcsileg is fényesen sikerült.

Még csak egy kegyeletes, szép cselekedetről kell megemlékeznünk a véndiák-találkozóval kapcsolatosan. Szeptember 20-ikán d. u. a véndiákok serege elzarándokolt a házsongárdi köztemetőbe, hol *dr. Abrudbányai Ede* a Brassai síremléke előtt az ősök szellemét méltató szép és erőteljes beszédet mondott s az ott nyugvó jeleseink sírjaira virágcsokrot helyezett.

Eme feledhetetlen szép napok után elszéledt a sereg, hogy ki-ki a maga barázdájába állva, tovább folytassa a létért való örök küzdelmet. De a *Burabás Béla* indítványa szerint tíz év múlva ismét Véndiák-találkozó lesz a kolozsvári unitárius főgimnáziumban s azon ő is jelen akar lenni. Adja Isten, hogy úgy legyen. V.

FŐTANÁCS UTÁN.

Püspökünk 50 éves áldásos tevékenységének jubileuma, és a kolozsvári főiskolánk *véndiák* találkozója által megszakítva, szeptember 19—22 napjain tartotta évi rendes üléseit főtanácsunk. Elnökök: *Ferencz József* püspök és *Dr. Ferenczy Géza*

főgondnokunk. Püspökünk — a sajnálatos balesetéből származó, és még mindég fokozatosan muló gyengélkedése miatt — csak szórványosan vehetett részt az elnöklésben, s így koronként ifjabb főgondnokunk, Dr. Szent-Iványi József is segédkezett a terhes elnöklésben. Egyházi főtanácsunk tagjai tömegesen és fokozódó érdeklődéssel vettek az üléseken és tanácskozásokban részt.

Tanácsosaink tömeges megjelenését mindenesetre elősegítette a püspöki jubileum és a Véndiák találkozó is, de hogy az egyházi ügyeink iránti fokozódó érdeklődés, egyházi életünk és intézményeink védelme iránti növekedő tetterekészség, jövőbeni biztonságunk kiépítésének munkája volt a legfőbb vonzó erő és az öntudatos unitarizmus hivatás-teljesítése volt a cselekvés iránytűje: annak fénylő bizonyága az a tény, hogy az ünnepségek miatt még 22-re is átnyult üléseinknek nemcsak utolsó napján, de annak utolsó óráján is tele voltak tanácstermünk padsorai.

Főtanácsunk üléseit Dr. Ferenczy Géza főgondnok nyitotta meg tartalmas megnyitóval. Miután ez egészben meg fog jelenni főtanácsunk jegyzőkönyvében annak ismertetését ez uttal mellőzzük. Már ebben is említés történt a fő- és felügyelő gondnoki értekezletekről, — melyek már a Ker. Magvető 1926. évi 2. füzetében is ismertetve voltak — melyek tevékenysége tekintélyes anyagát szolgáltatva főtanácsunk tárgysorozatának is, s melynek működése jelentős hatással kapcsolódott be egyházi életünkbe, és általános érdeklődést keltett fel. Különböző szemüvegen mérlegelték a világi elem ezen tevékenységét. Voltak olyanok is, kik e megmozdulásban a világi elem elhatalmasodásának jelenségét vélték felismerni; — sőt akadott olyan is, ki diktátorsági törekvést is felemlített; — s volt bizony a tárgyalások során pillanatnyilag oly helyzet is, mely az egyházi és világi elem szembe állásának tüneteit tüntette fel. Jól- eső érzettel állapítjuk meg, hogy az ellentétek kölcsönös megértéssel kiegyenlítődték.

A mennyire megértő volt elnöklő főgondnokunk azon felvilágosítása, hogy az egyházi részről hangoztatott azon kívánalmat, hogy ez értekezletekre az esperesek is meghivassanak, azért nem tehette, mert az esperesek az ő főgondnoki hatásköre keretébe nem tartoznak; annyira meglepő volt Gvidó esperes-közügyigazgatónak azon törvénytárgyazata, mely sze-

rint a főgondnokot espereseinkkel szemben is ugyanazon jogok illetik meg, minők a felügyelő gondnokokkal szemben. Egész természetes, hogy főgondnokunk — az egész főtanács néma hozzájárulásával megerősített — ezen törvényt magyarázat alapján nyomban kijelentette készségét espereseinknek a jövő értekezletekre leendő behívása tekintetében.

Szenvedélyesebb — de csak egy pár — felszólalás a belső emberek közérdekből való áthelyezésének kérdése tárgyalása során hangzott el. Jóllehet egyházi részről is megállapítva lett, hogy ennek szüksége adott esetekben fennforog, mégis a papság maga ellen irányuló élet vélt a javaslatban lappangani. E látszatot táplálta az előterjesztett javaslatnak nem mindenkiben szerencsés szövegezése. Valóban helyénvaló volt főgondnokunknak tárgyilagos felszólalása, mely abban csúcsosodott ki, hogy az előterjesztett törvényjavaslat több rendelkezése nem szerencsésen szövegezett, — némely rendelkezéssel maga sem ért egyet, — s hogy a hivatalból való áthelyezés közérdekű voltát biztosítékokkal annyira körülbástyázandónak véli, hogy az visszaélésre kihasználható ne lehessen, — s így levonta a következtetést, hogy leghelyesebbnek azt vélné, ha e kérdés ezuttal levétnék a napirendről, s megfelelő szövegezéssel előkészítve a jövő évi főtanácsunk tárgysorozatára tüzetnék. E megértő tartalmu felszólalás következménye volt a Dr. Borbély István által előterjesztett halasztási javaslat, melyet aztán a főtanács egyhangúan fogadott el.

Érdekes és jellemző volt főtanácsunk azon állásfoglalása, hogy a fegyelmileg palástvesztésre ítélttel szemben kegyelmi jogot gyakorolni nem kíván, s így a kegyelmi jog szabályozása tárgyában előterjesztett E. K. Tanácsi törvényjavaslatot részletes tárgyalás nélkül, már elvileg elvetette.

Napirenden szerepeltek ez uttal is a pénztárkezelési és számvevőségi törvényjavaslatok is. Sajnos, hogy azokat ezuttal is — az érdemleges tárgyalás mellőzésével — le kellett a napirendről venni, mert — bár azoknak megfelelő módosításokkal való beállítása elsőrendű egyházi érdek — a mai aggasztóan súlyos gazdasági helyzetünkben ez új intézmény bevezetését pénzügyileg megalapozni nem volt lehetséges. Ennek az annyira fontos és szükséges intézménynek bevezetése is egy jobb jövő feladata maradt.

Igen fontos határozata főtanácsunknak az is, mely lelkesz-

jelöltjeink „gyakorlati évét” vezette be; s annak részletei kidolgozásával és életbeléptetésével E. K. Tanácsot bizta meg. Korábbi főtanácsunk azon tényének, mely nagyobb gondot fordított az elméleti, mint a gyakorlati lelkészképzésre, s így teológiánkon a gyakorlati tanszéket másod helyre szorította; s annak a további ténynek, hogy a gyakorlati teológiai VI. tanszék beállításához szükséges állami anyagi támogatást kiszorgalmaznunk, megszerezni nem sikerült, természetes következménye a fenti határozat, mely elrendeli, hogy lelkészjelöltjeink önálló papi állás elfoglalása előtt legkevesebb 1 évet jobban képzett lelkészeink mellett és jobban adminisztrált egyházközsegekben gyakorlatozzanak. E határozat pénzügyi kivitelét lehetővé teszi az, hogy lelkészjelöltjeink a gyakorlati évre nem fizetést, hanem csak segélyt kapnak; s hogy a kiszemelt egyházközsegek és lelkészek lakásról és élelemről előreláthatólag ellenérték nélkül gondoskodnak; s hogy e gyakorlati év, az illető egyházközsegekben a legátusi intézményt is helyettesítheti, s így annak úgy díjai mint a perselypénzek is a segítséghez felhasználhatók; végül a gyakorlati év több egyházközség között is felosztható, s talán a beteg, vagy teendőiben akadályozott lelkész helyettesítésére, s szórványok intenzivebb gondozására is kihasználható.

Tárgysorozaton szerepelt felekezeti tanítóinknak egyesületi ügye is. Amennyire kívánatos az, hogy tanítóink a szakkérdések megbeszélése végett egyesületbe tömörülhessenek annyira nehéznek bizonyult ennek tényleges megvalósítása. Szinte lehetlenné teszi az egyesületbe tömörülést tanítóinknak csekély száma és szétszóródottsága, elannyira, hogy tárgyalásaink rendén az a nézet domborodott ki, hogy e kérdés sikeresen csak az Unitárius Lelkészkör kebelében oldható meg, s mint annak szakosztálya működhetik eredményesen.

Egy felszólalásból az tünt ki, hogy a lelkészkör a szabályzatában meghatározott jogkörén túlterjeszkedve hatásköre alá nem tartozó kérdésekben is határozatokat hozott. Az erre elhangzott elnöki figyelmeztetés után a Lelkészkör nevében bejelentett határozatot, mint illetéktelent, az Egyházi Főtanács figyelmen kívül hagyta.

A püspöki és E. K. Tanácsi általános jelentések ez alkalommal is kimerítő és értékesek voltak, lesz alkalmunk főtanácsunk jegyzőkönyvének megjelenése idején ezeknek érdemével is foglalkoznunk. A főtanácsi bizottság is derekas és érdemes munkát fejtett ki.

Tanügyi jelentések újra sok kívánalmat tártak fel, minthogy azonban a tanügy helyzete a napi kérdések legégetőbbje, s minthogy e téren elhatározások előtt állunk, e kérdések érdemével csak egy későbbi időpontban foglalkozhatunk.

A fenti ismertetés kétségtelenné teszi, hogy főtanácsunk ez uttal is érdemes munkát végzett, — kövesse Istennek áldása annak tevékenységét.

EGYHÁZI IRODALMUNK 1925-BEN.

Irodalmi társaságunk elnöksége elhatározta, hogy ezután minden évi közgyűlés elébe összefoglaló jelentést terjeszt, amely a lehető hű tüköre legyen egy lefolyt év egyházi irodalmi mozgalmainak. Ennek célja egyfelől az, hogy íróink irányt és buzdítást kapjanak a további munkálkodásra; másfelől pedig az, hogy minden év egyházi irodalmáról egy képet állítsunk egybe a leendő egyházi irodalomtörténet számára. Ugyanis egyházi irodalomtörténetünk eddig nincsen. Ez teljesen parlagon hagyott mező egyházi életünkben. Íróinknak nevei s munkáiknak a címei kisebb-nagyobb pontossággal fel vannak jegyezve egyháztörténelmünk lapjain, de azoknak bizonyos szempotok szerint való feldolgozását és értékelését nélkülözni vagyunk kénytelenek. Ennek tulajdonítható, hogy egyházi irodalmunk szétfolyó. Nem egységes mederben halad s inkább az ötletek után indulunk.

Azt hiszem, nem szükséges itt az irodalomnak az egyházi életben való jelentőségéről beszélni, különösen ma. Hiszen mindnyájan jól tudjuk, hogy mennyire el vagyunk zárva azoktól a külső forrásoktól, amelyeknek életadó vizéből koronkint megnyíthatnók szomjas lelkünket. Ugy hogy teljesen a magunk erejére s egymás gyámolítására vagyunk utálva. Nincsen az a teremtő elme, amely a maga erejéből mindig újat tudna létrehozni, amint nincsen olyan örökké égő lámpa, amelybe koronkint friss olajat nem kellene tölteni. Gondolatainknak, szellemi termékeinknek kicserélése, egyik a másikkal való közlése az egyik út, amelyen ismereteinket gyarapíthatjuk, lelki tárházunkat gazdagíthatjuk. A lelkészköri felolvasások és lelkészi továbbképzők is ezt a célt szolgálják. De amíg ezek évenként egyszer vagy legfennebb kétszer tarthatók s e mellett túlságos költségesek is: addig irodalmi úton gyakrabban és olcsóbban érintkezhetünk egyik a másikkal. Ha tehát a rohanva haladó világtól elmaradni nem akarunk, ha azt a szent ügyet, amelynek szolgálatába állottunk, kellő rákészültséggel és mindig fokozódó erővel kívánjuk szolgálni: akkor az egyházi irodalmat művelnünk kell. Az egyházi irodalom az egyház vérkeringése. S a

vérkeringés szabályos működésétől függ az egész szervezet egészséges élete és fejlődése. Megérdemli hát a mi egyházi irodalmunk is, hogy avval önállóan és részletesebben foglalkozzunk.

I. Tudományos irodalmi termékeink.

Önállóan megjelent művek.

Tudományos téren az elmúlt év javára írható mű Dr. Borbély Istvánnak: „A mai unitárius hitelvek kialakulásának története” c. könyve, amely az Unitárius Irodalmi Társaság szakkönyvtárának I. kötete gyanánt jelent meg. Ez a könyv a Budapesten megjelenő Prot. Szemle 1926. évi márciusi számában a dr. Révész Imre szakavatott tollából olyan méltánylásban és elismerésben részesült, aminőt tudomásom szerint, unitárius irányú mű ref. kritikustól eddig elé nem kapott. Révész a többek között ezeket mondja róla: „A munka elsőrendű forráskutatáson alapúl, minden sorából látszik, hogy egy bonyodalmas tárgy körében már teljes, otthonos biztonsággal mozgó tudós műve, akinek másod-harmad rendü eszmei elágazások néha csak hajszálfinom eltéréseinek fölismerésére is iskolázott szeme van. Avatott kalauzolásával szokatlanul gazdag és színes, mozgalmas és vonzó betekintést nyerünk a XVI. sz. magyar és lengyel, német és olasz vallási szabadgondolkozóinak forrongó, tarka és emberileg egészben véve igen rokonszenves lelkivilágába.” Valóban ez a könyv nagy nyeresége egyházi irodalmunknak, amelyet, aki egyháztörténelmünkkel behatóbban kíván foglalkozni, nem nélkülözhet. Igen szerencsésnek tartom, hogy szakkönyvtárunkat ilyen becses művel indíthattuk be. Azonban ez még csak a XVI. sz. hittantörténeti anyagát öleli fel. Igaz, hogy ez a leggazdagabb e tekintetben. De azért nagy érdeklődéssel várjuk a következő korok rejtett anyagának is a kibányászását.

Ugyancsak ez év termése közé számítható dr. Kiss Eleknek „A vallás és erkölcs unitárius nézőpontból” című dolgozata, amely tulajdonképpen az Unitárius Irodalmi Társaság egy korábbi pályázatán nyert díjat, de a Ker. Magvető ez évi I. és II. számaiban jelent meg, ahonnan szerző külön lenyomatot készíttetett róla. Igen érdekesen fejti ki a vallás és erkölcs viszonyát általában. Kár, hogy az unitárius szempontot csak érinti, de annak a vallás és erkölcsre vonatkozó speciális jelentősége nincsen benne a kívánt részletességgel feldolgozva. De így is a probléma mélységeke betekintést enged.

II. Gyakorlati irányu dolgozatok.

A gyakorlati téren Bölöni Vilmos sz.-udvarhelyi lelkésznek jelent meg 15 egyh. beszéde. Sok szép gondolata, magasan szárnyaló eszméi vannak az írónak, aki e mellett széleskörű olvasottsággal is rendelkezik. Kár, hogy dagályos és idegen

szavakkal túlságosan tarkázott irálya elburkolja a gondolatokat s azoknak még az olvasását is nehézkesé teszi. De, mint a bányákban, fáradtsággal és munkával, kincseket lehet találni, e beszédek olvasása is szellemi gyarapodást jelent.

Vári Albert imádságos könyvet adott ki magánhasználatra, amelynek célja az imádság mellett a keresztényi eszményeknek a lelkekbe és az életbe való átvittele.

Útő Lajos sz.-kereszturi lelkész Urvaországai beszédekkel gazdagította egyházi irodalmunkat. A beszédek elütnek az általunk megszokott urasztali agendáktól. Bennük a költői és leírói elem van túlsúlyban, úgy hogy ez sokszor a vallási és erkölcsi tartalom rovására megy. Ha ilyen alakban mások nem is használhatják, de mindenkinek értékes olyasmányúl szolgálhat.

Dr. Csiki Gábor: „Hiszek egy Istenben” c. könyve, egy szépen megírt, élvezetes és kedves hiterősítő mű.

Dr. Kiss Elek: „Unitárius hit- és erkölcsstan a nagy közönség használatára” c. műve is a múlt év termése, amely rövidesen el is fogyott s most a II-ik kiadáson fáradozik.

Úrmösi József h.-szentpáli lelkész: „Egyház szertartásaink reformja” című művében mutat rá szertartásaink hiányaira és ad megszívlelni való javaslatokat, azok vonzóbbá és bensőségesebbé tételére.

Ide sorozható *Dr. Kiss Eleknek*: „Forgácsok angliai útból” című füzeté is, amelyben angliai élményeiről számol be a szorgalmas író és *Balázs András* sz.-derzsi lelkész „Beszélgetés egy hívővel” c. missiói dolgozata. Nem hagyhatom említés nélkül az unitár. ker. Népnaptárt, amely *Báró József* szerkesztésében s az udvarhelyi egyházkör lelkészei kiadásában jelent meg. A naptári rész mellett sok építő olvasmányt is tartalmaz, amely minden támogatást megérdemel.

III. Tankönyvek.

Ezen a téren a *Bencédi Pál* nevével találkozunk, kinek „Hit és Erkölcsstan” c. műve, amely szintén Irodalmi Társaságunk egy korábbi pályázatán pályadíjat nyert, a múlt évben jelent meg s amely nagy hiányt pótolni van hivatva népevelésünkben.

IV. Folyóiratok, lapok.

A Ker. Magvető, amely már 58-ik évfolyamát járja, három havonként 3 ív terjedelemben rendszeren megjelent, közölve tanulmányokat, irodalmi értesítőt, nekrológokat és különféle apróságokat. Az eddig megjelent füzetekben különösen kiemelkedik *Péterfi Dénesnek* „Emlékek” című dolgozata, amely a néhai szárnyaló szellemét és gyönyörű írásművészetét tükrözi vissza. Ezenkívül a sz.-kereszturi főgimnáziumban 1925 május

24-én tartott jóltevők emlékűnnepélyén és a kolozsvári főgimnáziumban 1926. június 3-án tartott isk. felügyelő gondnoki és tanári beiktató ünnepélyen mondott beszédeket is hozta.

Az *Unitárius Közlöny*. Dr. Kiss Elek, Pap Domokos, Pálffi Márton, dr. Varga Béla szerkesztésében szintén havonként pontosan megjelent. Mint a D. F. egyesület hivatalos közlönye, a társadalmi szervezkedés és a missió ügy előmozdításával igen jó szolgálatot tett. Sajnos, hogy a nép nyelvén írni tudó íróink ritkán értékesítik Istentől kapott talentumaikat. A Közlöny hivatása a népies irány szotgálata s meglehetősen nagy eljeredettségenél fogva, népünk olvasási kedvét is még nagyobb mértékben fokozhatná.

Az „Unitárius Egyház” a sz.-kereszturi lelkész kör tulajdona. Szerkeszti *Útő Lajos* sz.-kereszturi lelkész. Ez is havonként pontosan megjelent. Egyházunk közéletét, az istentiszteletek reformját, a vallástanítást, a vasárnapi iskolázást, egyházi fegyelmézést, a szószék hatását stb. illető hasznos megbeszéléseket tartalmazott, amelyek, ha kellő mederben folynak és a személyeskedést kerülük, csak javára válhatnak a köznek. „Tárca” rovatában felolvasásokat is közölt. Nagyobb cikke dr. Kiss Eleknek: „Teendők az egyházi élet körében”.

Az „Unitárius Szószék”. Az egyetemes lelkész kör tulajdona. Szerkeszti Balázs András sz.-kereszturi lelkész. A folyó évben eredeti rendeltetésétől eltérően, a lelkész kör határozata folytán, a Székelykeresztúron 1925. szept. 1—3. napjain tartott lelkészi továbbképzőn elhangzott előadásokat tartalmazza egy kötetben. Igen értékes dokumentuma ez a kötet f. évi egyházi irodalmunknak. Vannak benne tudományos irányú, mélyen szántó tanulmányok és a gyakorlati életre vonatkozó dolgozatok. Még sem volna kívánatos, hogy ez az eljárás állandósuljon. A Szószék a gyakorlati iránynak állott a szolgálatában eddig is. Ennek az ágnak a művelésére feltétlen szükség van ezután is. Nagy kár volna ezt kiszorítani s egyes gyakorlati íróinktól a teret elvenni. De másfelől a Szószéket inkább csak lelkészeink olvassák, akik nagy részben hallották azokat az előadásokat. Így a nagy közönségre nézve, úgy szólván véka alá vannak rejtve. Ezek a Ker. Magvető irányához tartoznak természet szerint. Annak gyakoribb megjelenését kellene valamiképpen eszközölnünk, mert tény, hogy mai terjedelmében nem bírja a részére termelt dolgozatokat.

Még a megelőző évben megindult s a folyó évben tovább folytatódott az „Unitárius könyvtár” című sorozatos vállalat, amelyet dr. Borbély István szerkeszt Irodalmi Társaságunk kiadásában. Eddig elé 11 füzet jelent meg belőle, u. m.: 1. Dr. Borbély István: Jókai emlékezete. 2. Versényi György: Kriza J. emlékezete. 3. Parker—Péterfy: Jézus Krisztus. 4. Ferencz József: Emlékeimből. 5. Dr. Gál Kelemen: Péterfi Dénes. 6. Gagyhy Dénes: Dávid Ferencz. 7. Vári Albert: „Miért vagyok én unitárius?” 8—9. Gálfi Lőrincz: A jelenkor Jézusa. 10—11. Vári Albert: Berde Mózsás. Ennek a vállalatnak az iránya még

nincs teljesen kialakulva. Vannak benne mélyen szántó tudományos dolgozatok, amelyek egyáltalában nem valók a köz-nép kezébe. Viszont vannak teljesen népies irányú dolgozatok is. Gondolatom szerint a tudományos irányú dolgozatok vagy a Ker. Magvetőbe, vagy amennyiben nagyobb terjedelműek, Irodalmi Társaságunk szakkönyvtárába valók. Ez a sorozat külső formájánál, clcsóságánál fogva alkalmas arra, hogy a népnek nagyobb rétegeit is bejárja. Azért én benne népies, missziói irányzatú dolgozatokat közölnék első sorban.

Meg kell itt emlékezmem még a főt. püspök úr 90 éves évfordulója alkalmából elmondott beszédekről, melyeket dr. Boros György főjegyző állított egybe és a sz.-kereszturi vendiák találkozó alkalmából kiadott Albumról, melyet Péter Lajos tanár szerkesztett. Az első a főt. püspök úr, az utobbi a sz.-kereszturi főgimnázium iránt táplált szeretetünkről és ragaszkodásunkról állított szép és maradandó emléket.

Végül dr. Gál Kelemennek a különböző lapokban és külső folyóiratokban megjelent egyházpolitikai és pedagógiai cikkeire, tanulmányaira mutatok rá, amelyek minden időben hű tükrei lesznek az iskolák érdekében folytatott küzdelmeinknek s amelyeket méltán sorozhatunk a mi egyházi irodalmi termékeink közé.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Nem sok az, amivel beszámolhattam. Azt sem mondom, hogy minden virágot e kis csokorba beleköthettem. Ha vagy egyet tévedésből vagy feledékenységből kihagytam volna, kérem figyelmeztessenek rá jó akarattal s én azonnal kész örömet pótolom a mulasztást. De bármily kicsiny legyen az eredmény, az reánk nézve éppen olyan kedves, mint a nagy egyházak fényes és új irányokat jelentő eredményei. Szegény ember még jobban szereti és megbecsüli kis birtokát, mint a gazdag messze kiterjedő mezőit. Különben, a mi számunk csekélységét és eszközeink fogyatékoságát tekintve, egy év irodalmi termésével meglehetünk elégedve. Adja Isten, hogy évről-évre fokozódó eredményekről adhassunk számot!

Azonban itt némi aggodalmaimat sem hallgathatom el. A nyomdák rettenetesen megdrágultak. A szellemi termékek megjelentetése napról-napra nehezebbé válik. Félek, hogy ez a körülmény megbénítja a mi irodalmi törekvéseinket is. Nagy összetartásra, erős szervezésre és lelkes áldozatkészségre van szükségünk, hogy a mindennapi kenyér mellett lelki táplálékunkról is gondoskodhassunk. Pedig előttem minden betű szent és tiszteletre méltó ami vallásunkat mélyíti és terjeszti s egyházunk javát és előhaladását munkálja. Csak a gyilkos betű, ami kedvet és ambíciót öl, vagy ami széthuzást s destruktíót terjeszt, az megvetni és üldözni való.

Végezetül két baráti kéréssel fejezem be rövid jelentésemet. Az igazság és szeretet vezesse mindig tollunkat! A mai drága nyomdai viszonyok között csak legjobb dolgozatainkat igyekezzünk nyilvánosságra hozni. Kérem jelentésem szives tudomásul vételét.

Vári Albert.

ID. ÜTŐ LAJOS.

(1833—1926.)

Mint folyam a tengerbe, olyan csendesen ment át e földi létből az örökkévalóságba. Letette a tisztos vénség földi koronáját, hogy felvegye azt a romolhatatlan koronát, amelyet bizonyára megad az Úr hűséges szolgálóinak. 44 évig szolgálta az evangélium ügyét a dombói egyházközségben. Ez a 44 év a legfényesebb bizonyoságtétel mellette. És bizonyoságtétel az az ékes és szép rend, az a jól megművelt szőlő, az az erkölcsi és vallási élet, amelyet 1910-ben szószékével együtt örökségül hagyott fiára s amely a dombói egyházközséget a legjobb hírű egyházközségek közé emelte. *Kisgyörgy József* szolgatársával együtt szervezték azt a dalkört, amely azóta országos hírnévre tett szert. Nem a nagyhangú és lármás pásztorok közül való volt, hanem a csendes és zajtalan munkás, ki a saját lelkiismeretének nyugalmaiban keresi és találja meg hűsége minden jutalmát.

Nyugalomba vonulása óta családjában és családjának élt, amelyet 60 évnek derűje és boruja tett kedvessé előtte. Szemei látták Istennek sok áldását, de voltak veszteségei is. Ő mindig ugyan az alázatos szívű s Isten akaratában megnyugvó szolga maradt. Hosszu élete az igazi jellemnek és becsületnek tüköre. Életében tisztelet, halála után hálás kegyelet övedzi nevét.

V. A.

DEÁK MIKLÓS.

(1861—1926.)

Á szép Nyikó völgyének magasan szárnyaló pacsirtája elhallgatott. Mint derült égből a villámcsapás, olyan váratlanul némult el ajkán az Isten ígéje. Mint katona az őrállomáson, ott állott még élete utolsó napján is a székelyszentmihályi szószéken, ahonnan olyan hosszú időn keresztül profétai lélekkel s ihletett ajkakkal tüzelte drága székelyszentmihályi testvéreit az isten-országba követésére. Azok közé a lelkipásztorok közé tartozott, akik megértették a népet s akiket megértett és szeretett a nép is. Alig van az evangéliumnak egyházunkban zengzetesebb szavu hirdetője, mint ő volt. A madaraktól és virágoktól tanulta

azt a nyelvet, amelynek utánozhatatlan szépségével elbűvölte, megbabonázta hallgatóit.

A saját szülőföldjének lett prófétája. De rajta még sem teljesedett be Jézus mondása. Hívei, vérei és testvérei szerették és megbecsülték. Szerették, nemcsak szép beszédeiért, hanem szép cselekedeteiért is. Simulékony egyénisége, rokonszenves magatartása az ellentéteket nem élezte ki, hanem azokat elenyésztette. Nem a harcra próféta, hanem a békének szelid lelkű követe volt. Önkénytelenül is tiszteletet ébresztett maga iránt. Mint a jó lelkipásztorhoz illik, fölvette a szegények és elhagyottak gondját. Vigasztalta a szenvedőket, segítette a szűkölködőket. A nagy apostollal tartott, akinek élete sem volt drága, csak hogy elvégezhesse az Úrtól vett szolgálatot. Nagy mező jutott neki osztályrészébe a mi kicsiny egyházunkból. Székelyszentmihály, a két Bencéd és Kobát-Demeterfalva unitárius népét legeltette. De ő nem vezett el a széles mezőben. Lelke annak minden kis zúgát bevilágította. Tanáccsal és támogatással mindenütt ott volt. Az övéi közül egy is el nem vezett. Hűséges szolga volt, aki nemesen harcolta az élet harcát. Most már letette küzdő fegyvereit e földön. De mivel itt hívnek találtatott, hisszük, hogy ott még többet bízna reá.

V. A.

K. NAGY GYULA EMLÉKE.¹

1854—1926.

„Elég immár az én életem! Most oh Uram, vedd el az én lelkemet.“ I. Kir. 19. r. 4. v. A sors haragjától s a király bosszujától üldözött és elfáradt, tűzlelkű Ilyés prófétának eme bánatos szavai találnak visszhangot lelkemben, a te koporsódnál, feledhetetlen emlékü Gyula barátunk! Oh, mert utóbbi időben, amidőn életednek addig tiszta fényben tündöklő napja, sötét felhőbe hanyatlott alá, bizalmas körben te is sokszor hangoztattad, hogy elég immár a te életed. S amíg sokan a koporsóknál apró gyertyákat gyújtanak, hogy azok misztikus fényénél hűlassák fájó könnyeiket a kedves halott koporsójára s a lassu pislogással önmagukat emésztő gyertyák figyelmeztessék a múlandóságra: addig én a te koporsódnál az *emlékezet fátylóját* szeretném meggyújtani, hogy annak lobogó fényénél földedezem még egyszer életedet s avval együtt egy darab magyar multat. Hiszen jól tudom, hogy te is milyen boldog voltál, amidőn a jelen gyötrelmei közben egy-egy pillanatra visszaálmodhattad azt a derüs multat, amikor még az

¹ Kolozsvárt 1926. okt. 2-án az unitárius kollégium előcsarnokából történt temetésén mondott beszéd.

öröm és boldogság virágai nyíltak számodra. Életedben is ártatlan tréfáiddal, kedves humoroddal sok bánatot elűztél. Hadd feledtesse egy pillanatra koporsód is jelenünk lehangoló keserveit.

Az emlékezet fátylójának lobogó fénye mellett megelevenedik előttem az annyi drága történelmi emlékekkel megszentelt Torda városának mult századbeli képe. Megjelenik a testben és lélekben hatalmas, imádságos ajku pap, Albert János: a klasztrikus műveltségű és az egyházi szónoklat nagymestere: Derzsi Károly, a merész íveléssel nekilendült, de korán szárnyaszegett. Pálffy Károly. Közöttük ott vagy te is ifjui lélekkel, szép tehetségekkel és nagy ambíciókkal. A komoly iskolai munka után vidám baráti társaság verődik össze. Szikráznak a szellemek s folynak a jó izü tréfák és ártatlan anekdoták az ajkakra. De a vidám szórakozás mellett találsz időt és alkalmat, hogy szárnyaidat növeljed, tudásodat gazdagítsad és művészi tehetségeidet fejleszted. Lassanként kinőttél a vidéki kis város akkori viszonyai közül. Egyházunk vezetősege ide, az ősi Alma Materhez szólított, hogy tudásodat és művészi tehetségeidet itt szélesebb körben érvényesíthesd. Hiv voltál a kevesen s többet bíztak reád.

Éppen jó időben kerültél a kolozsvári főgimnáziumhoz. Tanuja voltál egy kedves pátriárkális korszak lezárulásának ott a régi gimn. épületben s végigéltél egy szép és dicsőséges korszakot itt az új intézetben. Te is egyike voltál azoknak, akik ezt az intézetet az ország legjobbhírű intézetei közé emelték. Nem a rideg paragrafusok irányítottak az ifjúsággal való érintkezésedben, hanem művészi lelkedet és egyéniségedet vitted bele tanári munkádba. Így fejlesztetted tanítványaid lelkében a szép érzését. Egyházi és állami előjáróid mindig az elismerés hangján szólottak működésedről. Tanítványaid lelkébe pedig kitörülhetetlenül irtad be nevedet ama vidám ötletekkel, szellemes megjegyzésekkel, amelyek által a tanórák komoly, verejtékes légkörébe annyi fényt, derüt és jó kedvet varázsoltál. De ezenkívül sziporkázó szellemed hányszor neveltette meg a fehér-asztal mellett a komoly tanácskozásban elfaradt Főtanácsi tagokat tréfás alakba foglalt, de nagy igazságokat tartalmazó klasszikus versekkel. Oh régi szép idők! Boldog emlékek, amikor még tudtunk minden gond nélkül vidáman múlatni és nevetni.

Azután jött a rettenetes háború. A gondok napról-napra nehezebbek lettek a családban és iskolában. A kettőzött munka s a nap-nap után növekvő aggodalmak súlya alatt mindinkább kopott a ruházatunkkal együtt a szellemünk is. Lejtőre jutottunk, amelyen feltartóztatlanul csúsztunk lefelé. Hányszor sírtad vissza a régi szép idöket és erkölcsöket! De néked családi életedben is nagy veszteséget okozott a háború nyomorúsága. Elveszítetted hűséges élettársadat. Azt az élettársat, aki a családi

élet minden gondját levette rólad, aki elleste gondolataidat, kitalálta kívánságaidat. Felborult az addig olyan boldog családi életed. Ez a veszteség halálos tördőfés volt érzékeny sziveden. Azóta csak testileg voltál e földön, de lelked állandóan ott az örökkévalóság téerein elköltözött kedveseid szellemével társalgott. Hiában vett, mint őriző angyal, gondoskodásának szárnyai alá a jóságos testvér, ki gyöngéd figyelmével, szerető önfeláldozásával igyekezett feledtetni az öregség terheit s az egyedülvalóság keserveit: te mint a párja vesztett madár, csak keseregtél, vergődöttél és hervadtál.

De még nagyobb próba is volt hátra: súlyos betegség támadott meg. A kedves humor megfagyott ajkadon s a régi rímek nem csengettek többé. Rommá lett egykori bohém lelkednek a temploma. Mondhatni élő halottá lettél. Ebben a sötét éjszakában sokszor fohászoktál: „Elég immár az életem, most oh Uram vedd el az én lelkemet.” Kívánságod teljesült. Te ime megtaláltad a kívánt nyugalmat. Most már nem fáj semmi. De én csüggedten kérhetném koporsódnál: ez hát az emberi élet? A nap azért önti reánk egy ideig tündöklő sugarait, hogy azután reménytelen sötét éjszakába hulljon alá? Negyvennégy évi hűséges és becsületes munkának ez volna minden jutalma? De mégsem kérdelem, mert én hiszek Istenben s az örökéletben. Hiszek a jövődő igazságszolgáltatásban. Ebben a hitben imádkozzunk!

Vári Albert.

IRODALOM.

Bölony Vilmos : „Prófétáljatok.“ Egyházi beszédek. Sz.-Udvarhely. 1925. Globus-könyvnyomda. 87. l.

Bölony Vilmos sz.-udvarhelyi lelkész, akit folyóiratunkból ismernek olvasóink, 15 egyházi beszédet bocsátott nyilvánosságra. Szeretnénk a beszédekkel egyenkint foglalkozni, mert megérdemelnék a fáradságot. A tárgyilagos kritikát is megbírnák. Azonban a rendelkezésünkre álló tér szűk. Ezért csak általánosságban számolunk be észrevételeinkről.

Mindenek előtt jólesően állapítjuk meg, hogy irónak vannak beszéd-témái és a témáknak megfelelő gondolatai. Beszédei nem üres szalma cséplések, hanem mindenik egy-egy súlyos kéve, amelynek van magva. Gondolatai a magasban szárnyalnak s beszédeivel a legtöbbször elvi kérdéseket tisztáz és problémákat igyekszik megoldani. Egyfelől ebben találjuk a magyarázatát annak, hogy nem elég közvetlenek. A kor hangulatát tükrözik vissza, de nagy általánosságban mozognak. Már pedig az egyházi beszédnél egyik főkíváncsi, hogy tisztán mutasson rá a célra, melyet elakar élni. Az mindenik beszédből kiérzik, hogy a jelenvaló rossz világ helyébe egy szebb, jobb és eszményibb világot akar. És ez a szándéka, ez a törekvése minden elismerést megérdemel. Azonban e cél eléréséhez olyan egyetemes eszközökre mutat rá, amelyek így az egyes embert érintetlenül hagyják. Már pedig az egyének javulása nélkül nehezen fog a társadalom megjavulni. Bölony a prófétai szó varázsával egy csapásra szeretné újra teremteni ezt a megbomlott világot.

Egy pár beszédben súlyos szerkezeti hibát találunk. Így az év utolsó vasárnapi beszédben a 45-ik lapon. A beszéd címe : „Minden mulónak mulhatatlanja.“ Már a cím érthetetlen. Isten örökkévalóságát világosabban is ki lehet fejezni. De nagyobb hiba az, hogy a bevezetésben tulajdonképpen kifejti a tárgyat. Eléri a beszéd legmagasabb pontját. Azután gondolataival mind

alább száll s így nincsen meg a kellő fokozat. Sokkal logikusabb s a hallgatók figyelmének ébrentartására sokkal alkalmasabb útnak gondolnók azt, ha a beszéd az emberi mulandóság festésével kezdődne, amivel itt a tárgyalás kezdődik s azután jönne rá arra, amit a bevezetésben mond el. Ugyanez az eset áll fenn az 59. lapon: „A ker. munkás eszménye“ c. beszédben. Itt is már a bevezetésben elmondja a jó munkára vonatkozó gondolatait s azután szól a ker. munkás eszményéről. Ezért nélkülözi a beszéd az egységet és kerektséget. Az 52. lapon: „Béke a vallások között“ c. beszédben pedig két bevezetés van. Egyikben elmondja az alapige keletkezésének külső körülményeit, a másikban tartalmi magyarázatát adja s azután fejti ki a vallási egyenletlenség káros következményeit. Meggyőződésünk szerint bármelyik bevezetés elhagyásával hatásosabb volna a különben szép gondolaton felépülő beszéd.

Még a beszédek irányáról szeretnénk valamit elmondani. Az egyházi beszédeknél a lehető világos és könnyű irányra kell törekednünk. Azok elmondása közben nincsen ideje a halgatóságnak afölött gondolkozni, hogy mit is akar evel mondani a szónok. Olvasás közben meg-meg állhatunk s elmélkedhetünk, de beszéd közben a homályos mondatok bármilyen szépen hangzanak is, de nyomtalanul elfutnak. És a Bölöny beszédeiben sok van ilyen hely, ami alaposabb meggondolást igényel, amit pedig sokkal világosabban és természetesebben is kilehetne fejezni. Csak egy párra mutatunk rá ez alkalommal. Mindjárt az első új évi beszédben az 5-ik lapon, a jelen nyomoruságait festve, így szól: „A földet még nem világította meg soha ily *sáppadt ragyogás*, mintha az egész végtelenséget az emberiség sáppadt homloka világítaná be.“ Vagy pedig a tavasz című, különben nagyon kedves és hangulatos elmélkedésben, milyen zavaró egy ilyen mondat: „Sokan azt mondják, az ember fejlődése a szebb, jobb idők felé, az erőszakosan fölébresztett emberi öntudat, mely félelemmel és elragadtatással eszmél magára, — vagy az ember boldogtalanságának tisztán, csendesen és mégis nagyméretűen való viselése lesz a mi tavaszunk, mikor a nagyság tudata a boldogtalanságban lesz a boldogságunk, az lesz a szép, ha az emberek belevesznek az ő gyönyörű boldogtalanságukba“ (9—10. l.) Ugyancsak ehhez hasoló az „Örökélet“ c. beszédben a 13-ik oldalon „Az a mélységes hit stb.“ kezdetű mondat. És ezeket még szapo-

ríthatnók. Ellenben milyen szép ugyancsak a fenti beszédben a 15-ik oldalon a szeretetnek mesteri leírása! Miért nem lehetne mindig ilyen hangnemből írni? Miért kell állandóan rémes villámokat szórni s ágyuval lövöldözni?

A Bölöny irányának még egy másik hibájára is rá kell mutatnunk s ez az idegen szavak tulságos használata. Így pld. a „Halhatatlanság“ c. beszédben (17—22. l.) harmincöt idegen szó fordul elő. És pedig ilyenek: realiztikus, fantázia, geocentrikus, antropocentrikus, X sugár, metafizika, kozmológia, perspectiva, reflex, labirint, ariadne fonál, atom, retorta, molekula, substántia, energia, productum, odyssea. Ha még ehez hozzávesszük azt, hogy ugyanabban a beszédben a következő nevek fordulnak elő: Michael Angelo, Hamlet, Kopernikus, Darwin, Büchner, Schopenhauer, Haeckel, Göthe, Spinoza — megállapíthatjuk, hogy ez a beszéd inkább tudományos értekezés, mint a mi hallgatóságunk előtt elmondható egyházi beszéd. Mennyivel más mindjárt a következő, áldozócsütörtöki beszéd, amelynek címe: „Az eszmei halhatatlanság ünnepe“, leszámítva az első egyoldalos mondatot, amelyet Castelártól idéz. Ez a beszéd egyike a legszebbeknek.

Általában mondhatjuk, hogy Bölöny sokat olvas, sokat gondolkodik és szép gondolatokat termel. Kár, hogy gondolatait dagályos irányával nehezen hozzáférhetővé teszi, Megjelent kis könyve is olyan mint a bánya, hol sziklát kell repeszteni, hogy a nemes érchez jussunk. De mindenesetre megérdemli a fáradságot. És ha irányában nagyobb világosságra törekszik s az idegen szavak használatában mérsékli magát, még sok értékes gyakorlati dolgozatot várhatunk tőle. V.

„Unitárius Szószék.“ Szerkeszti: Balázs András. XX. kötet, 1—4. sz. 179 l.

Ez a máskor negyedévenként megjelenő folyóirat, mely a lelkész kör tulajdona, a folyó évben egy kötetben jelent meg s lelkész kör határozat folytán hozta a Sz.-Keresztúron 1925. szept. 1—3 napjain tartott lelkészi továbbképzőn elhangzott beszédeket és felolvasásokat. Vannak benne gyakorlati és tudományos dolgozatok. Az utóbbiak közlésére nézetünket folyóiratunk más helyén mondjuk el. Ami az egyes dolgozatok tartalmi részét illeti, arra nézve az alábbi megjegyzéseink és észrevételeink vannak:

Kovács Lajos szépen fejt ki a lelkészi továbbképző célját,

amit rövidesen ebben a pár mondatban fejez ki: „A tudásban haladni s az életben gyakorlatiasabbá lenni akarunk.” „A hitvilágában gyakorlati érvényesülés nélkül a tudomány holt tőke.” E pár mondat reá világít lelkészképzésünk hiányára, amit aligha lehet továbbképző segítségével pótolni.

Ütő Lajosnak „A templom szolgái” című imádsága és egyh. beszéde igen találó alapigéből kiindulva, helyesen és lelkesen fejti ki a lelkész hivatását, ami abban áll, hogy lelke hitével, szíve szeretetével és nemes gondolkodásával táplálja az oltár tüztét. Kár hogy igen sok idegen szót használ s mondatfűzései is kívánni valót hagynak fenn.

Sándor Gergely désfalvi lelkész az „Ötödik parancsolat” címen tartott imádsága és biblia magyarázatában az erkölcsi javak kiváló értékét hangsúlyozza, ami manapság annyira hanyatlóban van, s amit hangsúlyozni talán soha sem volt időszerűbb, mint ma.

Biró István a tengeren utazó Jézus és tanítványai képével buzdít bizalomra és kitartásra a fejünk felett zúgó viharok közben „Bizzatok” c. lelkes egyh. beszédével.

Keresztesi Dénes „Örhelyeken” című egyh. beszédében súlyos igazságokból, erőteljes mondatokkal építi föl az eszményi lelkipásztor képét. Egyike a legsikerültebb beszédeknek.

A tudományos dolgozatok sorát *dr. Kiss Elek*-nek „Az Ó-testamentum értékeiről” című tanulmánya vezeti be. A fogság előtti és a fogság utáni irodalmi termékeket ismerteti s mai nehéz helyzetünkben az ótestamentumot, mint az élet iskoláját állítja a hallgatóság elébe. Ezen kívül „Unitarizmus és összehasonlító-vallástudomány” című dolgozatával gyarapítja a kötet tartalmát, amelyben különösen az „unitarizmus” fogalomnak adja érdekes magyarázatát.

Csifó Salamon „Főbb jellemvonások a kereszténység történetében a hegyi beszédőtől az első század végéig” című tanulmányában szól a vallás erejéről, az idő teljességéről, a messiási várakozásokról, a hegyi beszédéről, a Messiás és Krisztus fogalmáról és a Pál apostol teológiájáról. Nem annyira történelmi, mint hittani dolgozat. A cím után ítélve, valami mást várnánk. Azt, hogy a kereszténység, mint egy új történelmi hatalom, minő belső és külső fegyverekkel indult neki a világ meghódításának? Miben volt ereje és gyöngesége? Minő akadályokba

ütközött s miképpen győzte le azokat, vagy azok miképpen térítették el eredeti eszményeitől?

Benczédi Pál, Heinrich Weinel jénai egyet. tanár, „A németországi vallásos élet jelen állása és legfontosabb irányzatai” című tanulmányát magyarra fordítva, hű képet adott a németországi vallásos élet jelen forrongásairól.

Gálfi Lőrincz „A Krisztustan a húszadik században” című alapos, mélyreható s szigorúan a tárgy körül mozgó tanulmányában rámutat a lélektani, a mythologiai és eschatalogiai iskolák ama kísérleteire, amelyekkel a Krisztus fogalmát magyarázni próbálták. Megelőzőleg pedig ismerteti a szabadelvű prot. teológusoknak Jézusról való felfogását, akik általában vagy megegyeznek, vagy közel járnak az unitárius felfogáshoz. Kár, hogy az író a különböző teológusok felfogásának ismeretése mellett a saját nézeteit elhallgatja s azokra csak következtetni tudunk az elmondottak alapján.

Dr. Varga Béla „A modern vallásbölcselet problémáit” ismerteti részben *Scholz Henrich*, részben *Brunner Emil* hasonló irányú művei alapján. Megismerjük e terjedelmes és könnyen áttekinthető tanulmányból a vallás és filozófia viszonyát, a vallás subjektív és objektív alkotó részeit, a vallás és erkölcs, valamint a vallás és aesthetika egymáshoz való viszonyát. Olvasása termékenyítőleg hat a lélekre.

A gyakorlati irányu dolgozatok között első helyen van *dr. Boros György*-nek „A múlt és jövő unitárius vallása” c. előadása. Talán helyesebb lett volna a múlt és a jelen unitárius vallása, vagy az amerikai és magyar unitarizmus címet adni neki a tartalma után. Nehezen áttekinthető s a célja sem elég világos. Míg „Missionk” című dolgozatában világosan tüzi ki a célt fajunk és egyházunk védelmében s népünk meghódításában.

Marosi Márton „Hitéletünk elevenítése” c. szépen és értelmesen megírt dolgozatában megállapítja, hogy elveszítettük a néplelekkel való kapcsolatot, aminek helyreállítása céljából kívánja a lelkészi karban a testületi érzés kifejlesztését, a templomoknak a néppel való megkedveltetését és vallásos tárgyú olvasmányok terjesztését. Mindezek szükségesek, de csak olyanok, mint az orvosság. Magát a népet kellene valamiképpen megmozgatni s a belső vérkeringést megindítani.

Keresztesi Dénes „Liturgiánk reformja” c. dolgozatában

elég mélyen belenyul a kérdés lényegébe s istentiszteleteinken, valamint egyh. szertartásainkon végig vezeti az általa szükségesnek látott javításokat. A nélkül, hogy az egyes javasolt reformokhoz hozzászólánánk, megállapíthatjuk, hogy itt is az a hiba, hogy jóformán az egész istentisztelet és szertartások alatt a gyülekezet passzív szerepre van utalva. A hiveket kellene erőteljesebben bevonni. Ezt a kérdést felszínen kell tartani.

Antónia Mihály „A gyülekezeti fegyelem” című tanulmánya, gondos és lelkiismeretes munka, amely kiterjed a kérdés minden ágára. Azonban az előadott apró esetek azt mutatják, hogy egy okos és tappintatos lelkipásztor a meglévő egyházi keretek között is megtalálja a módját annak, hogy hivei között rendet és fegyelmet tartson.

Végül a „Szemle” rovatban *Benedek Gábor* „Hogyan lehet valaki jó prédikátor?” címen értekezik. Értekezését nem a lelkészi továbbképzőn, hanem a teol. akadémiai ifjúság előtt tartotta. Sok okos és megszívlelni való, jó tanácsot ad az ifjúságnak, amelyeknek megszívlelése és betartása közelebb viszi a célhoz a leendő papokat.

Ez a legújabb „Szószék” változatos és gazdag tartalma, amelynek egybeállítására *Balázs András* szerkesztő gondosságát dicséreti. De ismételten hangsúlyozzuk, hogy mi e folyóiratunkban első sorban gyakorlati, egyházi dolgozatokat szeretnénk olvasni.

V.

Dr. Kiss Elek: „Unitárius Hit- és Erkölcsstan a nagyközönség használatára.” Kolozsvár, 1925. Corvin nyomda. 35 l.

Amint a cím mutatja, a mű két részből áll: hittan és erkölcsstanból. Szerző bevezetésében a bibliát tekinti alapnak, amelyen mind a hit-, mind az erkölcsstant fölépíti, aminthogy az unitárius hit- és erkölcsi elvek általában onnan sarjadzanak. Egy másik szempont, amely a szerzőt vezeti a népiesség, mert hisz művét a nagyközönség számára írta. Bár nem hivatkozik lépten-nyomon a bibliára, mégis megállapíthatjuk, hogy az első szempont igen sikeresen van keresztül vive, különösen a mű első felében. Azonban a második szempont, t. i. a népiesség már nem annyira sikerült, amit annak tulajdonítunk, hogy igen magas kérdéseket és nagy problémákat vet fel, amelyekre nézve még a teológiai tudományok sem tudnának határozott feleletet adni. Mi a hit? Ki az Isten? Mi az isteni tökéletesség? Mi az ember? Mi az emberi akarat? Mi a bűn? A lélek birodalmáról? Gondolatunk szerint ezeket a nagy kérdéseket egy 17 oldalas hittan keretében nem lehet a nagyközönség előtt kellően tisztázni. Ezért van, hogy szerző sem adhat kielégítő megoldásokat.

Igy pl. Mi a hit? — erre a kérdésre azt mondja: „Lelkünk az általunk meg nem ismerhetőt hiszi s e hitünk kapcsol minket Istenhez.“ „A lélek hitével lát.“ Tehát „A hit Isten-ismeret.“ Szerző maga is érzi, hogy minő súlyos feladat elé állította önmagát. Ezért gyakorlati példákkal igyekszik szemléltetni a nagy, elvont kérdéseket. Azonban ezek a példák nem ütnek a szeg fejére, hanem inkább a figyelmet elvonják a kérdés igazi megoldásától. Így, amidőn felteszi a kérdést: „Ki az Isten?“ Erre azt várnók, hogy Isten lényét magyarázza meg. E helyett szól Istennek a természetben s az emberi életben megnyilatkozó gondviseléséről. Így a kérdés felvan téve, de a felelet egész más irányba vezet. Sokkal találőbb lett volna a fejezet címéül Isten gondviselését írni, mert tényleg erre kapunk feleletet. Ugyancsak így vagyunk evvel a kérdéssel is: „Mi az emberi akarat?“ Emellett a hittani részben nélkülözzük az unitárius hittannak a közép-pontját, a tengelyét: az Isten egységének a kifejtését, s azt csupán egy közbevetett mondatban találjuk meg. Pedig ez a kérdés egy külön cikket is megérdemelt volna.

A mű második része az erkölcsstan 13 oldalon. Itt miután kifejti, hogy mi az erkölcs és mi az erkölcsstan, azután szól a családi, egyházközségi, községi, faji és nemzeti erkölcsről. Az erkölcsnek ezt a széttagolását nem tartjuk szerencsésnek. Erkölcs csak egy van. És felfogásunk szerint nem az erkölcsi elvek igazodnak az élet külső viszonyaihoz, hanem megfordítva, a külső viszonyoknak kell az erkölcshez, mint normához alkalmazkodni. Ezért sokkal szerencsésebbnek tartanók a kérdésnek olyan fogalmazását, hogy milyen az erkölcsös ember élete a családban, az egyházközségben, a községben stb. Annál is inkább, mert szerző is tulajdonképpen ezen az elvi állásponton van s fejtegetései végeredményükben ezt a célt szolgálják. „Az egyén erkölcsi teendői“ címen is kapunk a testre és lélekre vonatkozó általános utasítást; de sokkal közvetlenebbnek találók, ha az egyes egyéni erényeket és bűnöket is valamiképpen felsorakoztatva látnók.

Amidőn készséggel elismerjük a lelkes és szorgalmas írónak fáradhatatlan munkásságát és irodalmi téren hozott többrendbeli áldozatát: nem hallgathattuk el ezeket az észrevételeket. Annál inkább, mert tudtunk szerint a mű új kiadás előtt áll s így alkalma van az írónak arra, hogy megjegyzéseinket esetleg figyelembe vegye, ami által hitünk szerint értéke, amely így is elvitathatatlan, csak növekedik.

„Megnyilatkozásunk helye.“ (Urvacsoraosztási agendák).
 Irta: *Útő* Lajos unitárius lelkész. Székelykeresztur. 1926. Szabó Kálmán Cristur (Székelykeresztur).

E könyv rövid bírálati ismertetésénél előrebocsátom, hogy a haladást, az újdonságot, modernséget, az egyéni megnyilatkozást stb. mind szeretem, tisztelem, ha az a kívánt célt kellően

tudja szolgálni. Semmitsem tudok elítélni csak azért, mert új, modern vagy egyéni, ha az a kívánalmaknak megfelel.

Nagy érdeklődéssel olvastam át a fenti című agendás könyvet, melyből többet az „Unitárius Szószék” füzeteiből ismertem. Érdekelt, hogy miért ez agendás könyv címe „Megnyilatkozásunk helye”? Hiszen egy lelkész számára nemcsak az úr-asztala a megnyilatkozás helye, hanem a templomi szószék, a házasságkötés, keresztelezés, temetés mind erre való helyek!

Megtaláltam a magyarázatot. Ugy jártam e könyvvel is, mint a Nyíró József „Jézusfaragó ember” című kötetével. Miért e cím? Azért, mert van benne egy ilyen című elbeszélés, a melynek a címe úgy látszik az írónak legjobban tetszett s ezért adta a kötetnek azt a címet.

Igy járt Utó Lajos lelkész is. Neki is megtetszett Wilde sóhajtása: „Csak annyiban élünk, a mennyiben megnyilatkozunk” s ezen mondásból alakítja ki, hogy megnyilatkozásunk helye az úr asztala. Ezen egy „agenda” címéből kapta az egész kötet a címet.

Az alapgondolat, az eszme a legtöbb agendában ügyes, szép. De a köntös, a ruházat, melybe öltözteti igen cifra, igen mai városi divatszerinti. Leírói, festői, színezési értéke nagy van, de ha arra gondolunk, hogy nagyobb %^o-ban egyszerű Akvillák és Priscillák kellene egyszeri hallásra lelki indítást merítsenek ezekből, meg kell állapítanunk, hogy ez túlmerész kívánság,

Egyszerű jelentőségű evangéliumi tárgyak, események olyan mesterkélt mondatokban jutnak kifejezésre, hogy olvasás közben is idő és utángondolás kell a megértésre. Egyszeri hallásra pedig lehetetlen.

Csodálkozom az olyan írón, ki olyan szép ismeretkörrrel, írói készséggel rendelkezik, mint Utó Lajos, hogy miért zárja el magát szándékosan hallgatósága szív és értelem világától s bizonyos keleti büvkörrel miért veszi körül magát?!

Ezek az agendás leírások, vagy leírásos agendák szép keleti színekkel, modern költőiséggel megrajzolt alkotások, egyéni megnyilatkozások, de távol állanak a mi hallgatóságunk gondolatvilágától, távol attól a céltől, melyet a mi urvacsorai agendáink hivatva voltak és vannak szolgálni!

Számomra olyan ez a könyv, mint egy virágágyásban nagyobb tömegben viruló egyszínű virág. Gyönyörködtem. De ha 1--2 szárat leszakítok és külön nézem, már nem olyan szép és tetsző. Ezek a megnyilatkozások is egymásután elolvasva szépek, érdekesek, de ha egyenként bírálgatva olvasom és elgondolom, hogy ezek gyakorlati használatra szánt „urvacsora osztási agendák” akarnak lenni, akkor azt kell mondjam, hogy ezen céltől messze állnak.

A történelmi és logikai valóságot is lehetőleg meg kellene közelítse s nem volna szabad annyira elkalandoznia, mint „Az örök párbeszéde” című leírásban, hol beszélgetti végig az örö-

ket s az utolsóelőtti mondatban azt mondja: „Az örök párbeszédéből mi az igaz (?) nem tudjuk, de hogy a husvét az eszmék örökéletét hirdeti, azt vallom és hirdetem.“ Vagy igaz az örök párbeszéde s akkor abból következtetek az eszmék örökéletére, vagy nem igaz s akkor hamis alapra nem építek, mert erősséget, bizonyítékot nem hozhatok ki abból. De illuzorius lefolytatni egy párbeszédet úgy, hogy a végén azt kiáltsam a hallgatóságnak: Nem tudom mi igaz abból, a mit elmodtam de...

Milyen a kívánalomnak megfelelő jó agenda?

Olvassa el kérem az érdeklődő, az író „Rabboni“ című leírását és hasonlítsa össze Péterfi Dénes hasonló tárgyú (V. sz.) agendájával, meglátja mennyire igazán agenda ez s milyen személy, testalkat, magaviselet stb. leírás az Útő!

Midőn az író kiváló tehetségét, szorgalmát törhetetlen igyekezetét elismerem s szép invencióiért, alapgondolataiért üdvözlöm, arra kérem, hogy inkább igyekezék belehelyezkedni az evangelium egyszerű, de fenséges környezetébe. mint azt kiforgatni a maga valóságából.

Megérthető, átérthető mondatokra, gondolatokra, eszmékre van inkább szükségünk, mint rébuszokra! *ij.*

Albert Iván: Száradt szirmok. Nagyenyed 1926. Megkapóan kedves gondolat szülte ezt a verskötetet. A kolozsvári unitárius Alma Mater találkozóra hívja egykori diákjait. A vén diák emlékezetében csak úgy fölrajanak a régi jó kollégiumban töltött idők, az önképzőkori merész szárnypróbálgatások, az első sikerek, a Szép Mátrai Laura asszony jutalomjátékára irt lángoló versek, a fáklás zenék, a nyomdafestékben beteljesedő dicsőség, az Akadémia koszoruja, mely Krizának szólt ugyan, de az unitárius diákokat avatta föl a magyar litteratura számottevő bajnokáivá, a Remény II. kötetének megjelenése, melyet Albert Iván VIII. gimnázista diák a diákság akkori vezére (1870—1.) rendez sajtó alá s lát el egy másik nagy művésznőhöz irt ajánló verssel... Szédületesen szép, gyönyörű emlékek. Ma már csak Száraz Szirmok az egykori diáknak, de beszédes irodalomtörténeti dokumentum nekünk, finom lélekre valló kedves ajándék az ünneplő Alma Maternek, a vén diák hatás nélkül nem maradó lelki ölelkezése az öreg kollégium ifju reménységeivel. A verseket benne csak ilyen szempontból szabad nézni, ámbár ezekben a félszázadnál tovább sárguló szirmokban mintha ma is több élet és igazabb poezis lüktetne, mint sok ifju titán nekigajdult borzas erőlködésében. A műfordítások közt is sok figyelemreméltó van. Szinte sajnálni lehet, hogy az élet a tehéséges ifjut már akkor más vágányba terelte. Csak az a vigasztaló, hogy máshova is, mindenüvé ember kellett a gátra s az öreg Alma Mater hajdan is annak örült, mint ma, hogy csemetéiből mindenüvé jusson. S mindenüvé a legjobb és legaraválóbb. *(P. M.)*

Fülöp József: Vergődik, lázadoz a lelkem. Versek. Szeged 1925. 62. l. Ez a jólesően egyszerű köntösben megjelenő kis füzet egy pár évvel ezelőtt végzett jeles diákunk első szárnypróbálgatásait hozza a szerző kiadásában, Dr. Szándtner Pál egyetemi tanárnak ajánlva. Amilyen a köntös, olyan a tartalom is. Nem eget harsogató, izetlen és értelmetlen titánkodások, hanem egy befelé élő szerény, csöndes, tiszta léleknek boldogság után vágyó vergődései s inkább csak költőileg elképzelt, mint valódi lázadozásai. Forrik, kétségkívül forrik, mint a must. Majd elváltak, hogy mivé. A kilátás elég biztató, őszintén kívánjuk, hogy ne csalódjunk. (P. M.)

A Kolozsvári Unitárius Kollegium Értesítője az 1925—26. isk. évről. Szerkesztette: *Dr. Borbély István* igazgató-tanár. Kolozsvár, 1926. 66 l.

A kolozsvári Kollegium egy évi működéséről az első Értesítő, amely román és magyar nyelven jelent meg. Dr. Borbély igazgató bevezető cikkében kimutatja, hogy ez az intézet már 1557 óta létezik s ma már sok hanyattatás után a negyedik épületben van elhelyezve. Ezenkívül hű képet kapunk benne a mult isk. év történetéről, az elemi iskolát, a főgimnáziumot és a leányotthont illetőleg. A tanulók statisztikai kimutatásából sajnálattal látjuk a létszámnak nagy apadását. A hajdan 300-on felül járó létszám a mult évben 174-re apadt, a miből 131 volt unitárius. Kiváló gond volt fordítva a tanulóknak nem csak tanulmányi előmenetelére, hanem erkölcsi és egészségügyi állapotára is. Önképzőkör, unitárius kör eredményesen működött. Segélyezésekre és jutalmakra szép összegek folytak be, aminek gyarapodása nagyon kívánatos, hogy szegénysorsu tanulóink folytathassák a megkezdett pályát.

KÜLÖNFÉLÉK.

Assisi Ferencz. A mithoszok és legendák sűrű ködén keresztül egy rokonszenves és nagy ember élő alakja tárul előnkbe Assisi Ferencz személyében. Mint annyi más kiváló zseni, az életnek szélsőséges útjait járta, de amit csinált, mindent lélekből cselekedett. Gazdag embernek született s a fényűzés, a tivornya és a hatalomvágy útján indult el. De mint Saul a damaszkusi úton, őtet is egy belső hang, egy titkos sugallat megállította a romlás és kárhozat útján. Megutálta eddigi életét s helyette a lemondás, a szenvedés, a testi sanyargatás útját választotta. A szenvedő Jézus eszménye állott előtte s az élet igazi boldogságának a szenvedést tette alapjává. Maga előljárt a szenvedés útján s mint vezér, a legtöbb részt vállalt az alázatosságból és lemondásból. Korában sokan követték s követőiből alakított egy új rendet, amely azóta az egész világon elterjedve, megbecsülhetetlen munkát végez a kereszténység és az emberi kultúra szolgálatában. Később a kath. egyház a szentek sorába iktatta az assisi apostolt. Most, halála hétszázadik évfordulója alkalmából, kegyelettel ünnepelték rendjének a tagjai s különösen Olaszország nemzeti ünneplésben részesítette halhatlan nagy fiát.

A budapesti unitárius egyházközség 50 éves. Nagyszabásu ünnep keretében ünnepelte a budapesti egyházközség fennállásának 50-ik évfordulóját f. év szept. 25-én. Nagy és széleskörű érdeklődés nyilvánult meg a társadalom minden rétegében, úgy hogy a templom zsufolásig volt közönséggel. Üdvözlétét fejezte ki a kormányzó. Ezen kívül hivatalosan képviselve volt a kormány, a közoktatásügyi minisztérium, az összes protestáns egyházak képviselői élén Ravasz László püspökkel, a főváros tanácsa, a görög keleti román és szerb egyház és a zsidó hitközség. Az E. K. Tanácsot, a kolozsvári anyaegyházközséget és az U. I. T.-ot *dr. Gál Kelemen* tiszteletbeli igazgató képviselte az ünnepélyen, ki a legjobb benyomásokat hozta magával magyarországi testvéreink egyházi életéről.

Jakab Elek kultur-ház felavatási ünnepély Szentgericén.

Okt. 17-én ragyogó napsütésben gyönyörű ünnepet rendezett Szentgerice és egész vidékének közönsége. Közös munkával és közös költséggel egy nagy, szép kulturházat építetett és azt nagy szülöttjének nevére Jakab Elek kultúrháznak nevezte el. A fölavitó ünnep istentisztelettel, gazdanappal, háziipari és termény kiállítással, hangversennyel és szüreti táncmulatsággal kapcsolatosan történt meg nagy közönség jelenlétében, akik között ott volt Bernády György polgármester is. Az istentiszteleten *dr. Kiss Elek* teol. dékán tartott emelkedett szellemű beszédet. A főtiszt. püspök úr üdvözlését *dr. Gál Kelemen* tolmácsolta. Jakab Elek szüleinek sírját *Gál Elek* ny. lelkész koszorúzza meg. A hangversenyen Jakab Elek emlékét *dr. Gál Kelemen* újította fel szép emlékbeszéddel. A gazdasági kérdésekről *Orbán Balázs*, a dal hivatásáról *dr. Ferenczi Zsigmond* tartottak lelkes beszédeket. A hangversenyen a marosvásárhelyi, a nyárádszeredai Bocskai, a szentgericei dalkör szerepelt művészi énekszámokkal. A jelenlevő közönség körében gyűjtés is folyt a kulturház javára, amelynek folytán sokan szép összegeket ajánlottak el. *Gál Ernő* vegyész mérnök 1000 leit adott. Különösen megható volt a Jakab Elek leányainak az adománya. Szegény sorsban élnek. És mégis a szent célra felajánlották az atyjukról reájuk marad egyetlen értékes emléktárgyat: egy ezüst serleget.

Az egész ünnepély méltó volt a kiváló történetíró emlékéhez. A gyönyörű gondolatért s annak ilyen szép kiviteléért elsősorban üdvözljük *Keresztesi Dénes* helybeli lelkészt s azután mindazokat, akik a szép sikert biztosították.

Ellenreformáció Magyarországon. Raffay Sándor ev. püspöknek a Bányakerületi egyházmegye közgyűlésén mondott évi jelentéséből vesszük az alábbi, az ország felekezeti helyzetét megvilágító, sorokat: „Egy vértelen ellenreformáció korszakát éljük, — hangoztatta Raffay püspök, — a felekezeti béke romlik, bomlik, A kulturharc érlelődik tovább, a felekezeti békét megállapíthatóan csak a protestánsok önuralma és türelme tartja fenn. A püspöki székéből hívom fel a többi keresztény egyház főpapjait és a kormányt, vessenek gátat a felekezetek viszálykodásának. Felelősségem teljes tudatában kérem az evangélikus papokat, ne vegyenek olyan ünnepségeken

részt, amelyekből az evangélikus lelkészeket tervszerűen kizárják.“

„**Keressétek először Istennek országát.**“ Ezen a címen *Vári Albert* vallástanár egyházi dolgozataiból egy kötetre való templomi imádságot, prédikációt és urvacsorai ágendát rendezett sajtó alá. Amennyiben legalább a nyomdai költségek az előfizetésekből megtérülnek, nyilvánosságra hozza. Előfizetési ára körülbelül 100 lej lesz. Előzetes jelentkezéseket elfogad a szerző. Cluj, unitárius gimnázium.

Beiratkozások különféle intézeteinkbe. Az 1926-27-ik évre intézeteinkbe az alábbi beiratkozások történtek: *A teol akadémiára* beiratkozott 19 növendék, akik közül az első évfolyamon van 3. *A kolozsvári főgimnáziumba* 185 növendék iratkozott be, akik közül 139 unitárius. *A kolozsvári kollegiummal kapcsolatos elemi iskola* növendékeinek a száma 51, akik közül 39 unitárius. *A Leányotthonban* eddig van 44 növendék, akik közül 26 unitárius. *A székelykereszturi főgimnáziumba* a beiratkozottak száma 154, akik közül unitárius 100 növendék.

Amerikai vendégünk. Az amerikai Unitárius Társulat a főt. püspök úr 50 éves jubileumára képviselőül kiküldötte dr. Veis amerikai lelkészt, aki épen Strassburgban volt tanulmányuton. Azonban egy sajnálatos félreértés miatt a szép ünnepélyről lekészt és csak a következő napon érkezett meg. De október 10-én Kolozsvárt az istentisztelet végeztével eleget tett megbízásának azáltal, hogy üdvözölte az ősz főpásztort, mint a világ legnagyobb unitáriusát. Ezenkívül körutazást tett a székelyföldön, meglátogatva 52 egyházközségünket, amelyekben a legkedvezőbb benyomást szerezte.

Elhunytak: *Özv pákei Pákey Lajosné*, szül. *kőszeghi Fangh Antónia* életének 63-ik, özvegyiségének 6-ik évében, hosszas szenvedés után 1926. szept. 2-án Kolozsvárt. — *Dr. Kriza Jánosné* szül. *Dienesch Klementin* életének 37-ik, áldott házasságának 19-ik évében szept. 6-án Besztercén. — *Marossy Ferencz* ny. pénzügyigazgató helyettes, unitárius egyházi tanácsos, életének 65-ik, boldog házasságának 42-ik évében szept. hó 18-án Szegeden. — *Miklós Zsigmondné* szül. *Lakatos Emma* szeptember 30-án Kolozsvárt. Az elhunytban Lakatos Ferencz számvevőségi előadó leányát gyászolja. — Lapunk zártakor őszinte részvétellel értesülünk, hogy *Kovács Béla* iklandi lelkész, ki annyi ambícióval és lelkesedéssel indult el a lelkészi pályán, 29 éves korában okt. 9-én meghalt. Emléke áldott. Nyugalma legyen csendes!

Az Unitárius Irodalmi Társaság.

(Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium).

Célja: az unitárius irodalomnak és történelemnek, s általában a tudománynak unitárius szellemben való művelése, az unitárius hívek közművelődésének előmozdítása.

Tagjai: tiszteleti, levelező, alapító és rendes tagok. A tiszteleti és levelező tagokat a Társaság választja.

Alapító tag lehet, ki egyszersmindenkorra 500 lej tagsági díjat befizet.

Rendes tag lehet, ki évente 50 lej tagsági díjat befizet.

A belépést legcélszerűbb postai levelező lapon, vagy az unitárius lelkészek útján jelenteni az elnökségnek.

Eszközei: A Társaság vándorgyűléseket tart; kiadja a *Keresztény Magvető* c. 3 havi folyóiratot, valamint *Az Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtárát* és az *Unitárius Könyvtárt*; eredeti és fordított tudományos műveket bocsát közre; segélyez az unitárius közművelődést előmozdító minden tudományos, szép-irodalmi és művészi törekvést.

Címe: Unitárius Irodalmi Társaság, Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.

Dr. Ferenczy Géza,
egyházi főgondnok,
igazgató.

Ferencz József,
unitárius püspök,
elnök.

Dr. Boros György,
egyházi főjegyző,
alelnök

Dr. Gál Kelemen,
főgimn. tanár,
alelnök.

Vári Albert,
főgimn. tanár,
alelnök.

Dr. Borbély István,
kollégiumi igazgatótanár,
főtitkár.

Hadházy Sándor,
egyházi pénztárnok,
pénztárnok.

Kovács Kálmán
püspöki titkár,
ellenőr.